

ІЗ ОПОВІДАнь ГНАТА ПОТАПЕНКА.

Гнат Потапенко родився 1858 р. в південній Україні. Батько його служив у війську, потім оженився з селянкою й став священником. Малий Гнат учився з початку в освященій „бурсі“ (так звалися нижчі духовні школи з бурсами при них, що вславилися своїм суворим режимом — Потапенко описав його потім в інтереснім оповіданні), вищу освіту діставав в університеті — одеській, потім петербурській, але не скінчив, потім вступив до консерваторії й скінчив її. 1881 р. надрукував він своє перше оповідання — „Святое искусство“, але зробила йому ім'я повість „На дѣйствительной службѣ“, надрукована 1890 р. (перекл. в Зорі 1897). Родинні обставини зложилися так, що мусів багато заробляти, і се було причиною незвичайної плідності його: останніми часами дає він що року по кілька більших романів або повістей, не рахуючи дрібніших оповідань; пробував сили і в драмі, але головною сферою його зісталося прозове оповідання: більші повісті й дрібні оповідання. Збірник його писань тепер рахує 12 томиків, але друге стільки що найменше зістається не зібраним. Круг обсервації Потапенка дуже різнородний: селянське життя, духовенство, міські ремісники і пролетарії, Жиди, артистичний світ, чиновництво й взагалі інтелігенція. Не у всіх сферах він однаково щасливий. Його оповідання з українського селянського життя переважно невдачі: бракує їм тона — то впадає він в сентименталізм, то (й се частіше) — в несмачне глузування; видно, селянський світ зістався йому чужим. За те дуже добре вмів він відчувати й оповісти горе й радість, комічні й поважні сторони так близького йому духовенства (українського), серед котрого він виростав; його оповідання й повісті з життя

духовенства належать до найліпшого в його літературнім багажі. Зі сфери мійського життя він нераз уміє дати інтересні спостереження, гарні образки, хоч тут оригінального уже менше. Його великі романи й повісті, взяті з життя мійської й всякої иньшої інтелігенції, слабші; відчуваєть ся тут перевага ремісничої роботи „на фунти“, теоретичного комбінування — над живими спостереженнями або вражіннями, під впливом котрих, в значнім числі, писали ся його дрібнійші новельки.

Інтересна прикмета його декотрих новель і більших повістей — се охота до проблем психологічно-етичного характеру; при тім Потапенко дуже часто рішучо виступає проти загально принятих поглядів на „добре“ й „зле“, приводить їх *ad absurdum* або боронить того, що в етичних поглядах уважаєть ся „злим“. Нераз при тім стрічаємо в нього інтересні уваги, комбінації, але з другого боку часто прикро вражає й автора якийсь етичний нігілізм або необмежений утилітаризм; се було причиною частих нападок на нього в критиці й причинило ся до того, що автор сей далеко не тішить ся такою популярністю й поважанєм, на яке давали би право його здібности; в сїм же напрямі впливає його надмірна, часом реміснича продуктивність. Але з життя П. відомі мені факти, які показують, що самому йому не можна закинути індеферентизму до принципіальних вимог. Для нас писання Потапенка мають ще той спеціальний інтерес, що в них дуже часто малює він житє українське (селян, духовенства, мійського пролетарияту); з сього погляду цікаві I і II оповідання з тої вибірки, яку подаємо тепер; III і IV мають загальний інтерес.

М. Г.

I. Шестеро.

I.

— О, Господи милостивий! Яка я мучениця! Мучениця-страстотерпиця тай годі. От до иньших Господь милосердний! Он у перекіпського дяка, у літку, двоє на одному тижні померло... Та чого ти репетуєш? Чого, скажи Бога ради, чого-о?

— Натонько, Натонько, Христос з тобою! Щож таки ти говориш? Гріх навіть думати такими гадками, а ти такі слова говориш... Ох, Боже мій!

Натонька лежала скорчившись клубочком на коротенькій незграбній канапці, оббитій зеленим манчестером з жовтими плямами в кількох місцях. В сильно натопленій низенькій кімнаті, з низькою та покривленою на один бік стелею, з маленькими віконцями, що ледве пропускали через зелені нерівні шибви світло з надвору, — було душно і тхнуло димом, але не вважаючи на це Натонька часто здригалась і все куталась у стару кортову рясу о. Антонія.

В кімнаті був нечуваний івалт від шестерох дітей, з котрих старшому було років сім, а найменше тільки ще починало лазити на посланому долі ряденці. Вся ця компанія бавила ся і галасувала: старший Тимошко удавав попа, силкуючи наслідувати манірами та голосом місцевому настоятелю о. Панкратію, а другі діти були: той причетником, той титарем, той парафіянином. Але власне титар, якого ролю відгравала чотиролітня Павлина, щось там не так зробив і за те дістав від п'ятилітнього розбишаки Василька доброго ляпаса. За Павлину заступилась Маринка, шестилітня бліда дівчинка з поважним задуманим виразом очей, на неї нападав Тимошко, підняв ся гармідер і всі удавались за втіхою до коротенької канапки. Натонька, як не боліла у неї голова, як не ломило їй кости, мусіла вставати що-хвилі та чинити суд. Очевидно се її дратвило і приводило до божевільства. А о. Антоній сидів коло невеличкого столика спиною до дітей і до Натоньки, та широко розложивши лікті на обидва боки і нахиливши ся усією постатю наперед, жваво писав метрики, бо що-дня чекали приїзду на село благочинного, а той по всяк час міг схотіти зробити ревізію книг, о. Антоній же через хворобу Натоньки занехав їх. А про те йому було важно, щоб благочинний знайшов усе в порядку. І він так хапав ся з сією роботою, що залишив і Натоньку — корчити ся під його кортовою рясою та труситись ніби у пропасниці і не роспитував у неї, що болять і як вона почуває себе.

З вікна було видко церкву, майдан коло церкви і частину замерзлої ріки. Майдан, церковна покрівля, беріг

річки, лід на ріці, все те булон акрите сьвіжим снігом, що в ночі упав. Селянин в полатанім кожусі, у сивій шапці і в високих чоботах, що лишали на снігу пів-аршинові сліди, віз по леду тільки що зжятий очерет. Худа конина легко ступала по рівній дорозі, а деревляні полозки, загнені з переду в гору, здавало ся самі котились за нею.

— Чи не пустила-б ти Натонько дітей на вулицю, там так гарно, нехай би вони побігали трохи по снігу! — промовив о. Антоній не міняючи позиції і пишучи дальше книгу метрик.

— Ах, та хай ідуть собі! Хай хоч крізь землю провалять ся! Дай тільки мині спокій на хвилину! — надсаджуючи груди крикнула Натонька й важко повернула ся лицем до спинки канапи.

О. Антоній покивав головою, але не сказав нічого. „Ох, Господи, Господи! Що за слова! — думав він. Що то хвороба! Се хвороба з неї говорить, а вона сама не чуває сього, вона добра!... Ох, бідненька Натонька, бідненька!“

І він почав думати, яким би чином вигнати з Натоньки ту хворобу, що Бог-зна відкіля причіпила ся до неї. Фельчер оглядав її і казав, що се пропасниця. І два роки вже тягнеть ся ота пропасниця. Походить Натонька днів зо два зо три, а там знов ляже і тиждень пролежить. Але й ходячи не домагає, стогне, кулить ся. І на груди скаржить ся, і кости їй ломить... Господь його знає, що воно за хвороба! Радив ся о. Антоній з одним знайомим лікарем у місті. Лікар не може приїхати на село, нема часу, а місто далеко, до нього сорок верст, — як тут зимою везти хору? Тай Натонька не хоче їхати, ніяк її не намовиш. Се, каже, легенька простуда, ось весна прийде, сонечко пригріє і сама счезне. Фельчер давав їй хініни, але від неї тільки ще більше шумить в голові, а помочі ніякої. Є тут баба Метеличиха, вона давала якісь там корінці, казала настоювати та пити у понеділки та п'ятниці натще, але й се не помогало. Може й справді, як весна прийде, сонечко вилічить. Дітвора дуже дратує її. Їй треба би полежати та заснути добре, а вони тормосять її. Через те її бере нетерплячка і вона стає мов несамовита і говорить такі слова,

яких у неї зовсім не має у серці. Заступити ж її нема кому. Сестра о. Антонія приїздить коли-не-коли. Вона живе у братів по черзі. Чи не написати-б тепер до неї у Тягинку? Щось на сей раз Натонька тяжко занедужала. А все через убожество. Парафія не богата, а до того о. Антоній служить іще на дяківській ваканції, бо диякона тут не положено. Дістає він по 20 коп. з карбованця (церковних доходів). От і живи як знаєш! Шестеро дітей привели за вісім років подружжя, чи се-ж жарти! Самі-ж молоді ще, йому 28, а їй 26 років, скільки то ще може бути у них дітей, з яких достатків годувати та одягати їх? От як-би архирей зглянув ся та рукоположив його на священника, о, тоді-б інакше життя пішло! Натонька найняла-б собі якусь жінку, сама видужала-б, дітей було-б на-що виховати, у люде повиводити; а то ще доведеть ся zostавити без науки, а се в теперішні часи така біда, що гіршої їй не треба! Еге-ж, добре було-б, як-би владика зглянув ся!

Коло самих воріт пронесли ся чепурні міські сани, запряжені парою коней. О. Антоній зараз пізнав і їх і того, хто в них їхав.

— Гм... От і благочинний поїхав, — промовив він у голос. А метрики все ще не готові. А може він не запитає про них. Піти спитати, чи не було чого до мене...

І він встав із-за стола, присипав своє письмо пісочком, зсипав пісок знов у склянку і закривши обережно книжку положив її коло стіни.

— Ну, дітки, одягайтесь! Зараз повипускаю вас на вулицю. Ти, Тимошку, одягай Палазю, а ти, Васильку, Оксану, а Маринка Олесю повезе на саночках. Скорше!

— Ох я боюсь щоб вони там не перевернули Олесю, — промовила Натонька ахаючи.

„Ага, — подумав о. Антоній — які страшні слова говорила, а таки піклуєть ся за дітьми, жаль їй. То-то бо й є!“

— Ні, ні, Маринка розумна дівчинка! Ти, Натонько, не тес... не трівож себе. Я зроблю усе, як слід сам. А ти засни. От може до вечера й одужаєш.

Дітвора покинула забаву і взяла ся до одягання. Жалібний писк змінив ся веселим криком, усі були раді ясному сонцю і білому снігови. За три хвилини увесь галас перейшов на церковний майдан. Снігові грудки зачали літати навкруги. Потомство о. Антонія зачало пустувати, всі безжурно веселились не вважаючи на те, що кожен був одягнутий у дранте з дірками та латками.

— Ач як перекидають ся! Які раді! — викрикнув о. Антоній дивлячись у вікно і одягаючи поверх кафтана зимову рясу.

— Накажи їм, щоб вони на лід не бігали, там полонка є, а то ще в ополонку котре впаде — промовила Натонька.

— Та добре, добре, ти вже не турбуй ся, голубко, та краще спи собі спокійно... Нічого, Бог дасть і з нас будуть люде... владика змилуєть ся і теє... наше жаданне теє... сповнить ся. Тоді і поправимось! Спи, Натонько, а я побіжу до о. Панкратія, може благочиний що знає... О. Антоній схилив ся і поцілував Натоньку у чоло.

— Нехай Марія поглядає на дітей, — промовила Натонька випроважуючи його очима.

Диякон зробив рух рукою, ніби хотів тим заспокоїти її і вийшов до сіней, обережно зачинивши хатні двері. В темних сінях він намацав другі двері і заглянув до маленької кухоньки. Марія з підтиканою спідницею товкла в невеликому горщику сало на засмажку до борщу. Се була молода, здорова, червонолиця дівчина з незвичайно жвавим і веселим обличчям. Ся Марія, у котрої батько був гіркий паниця, а мати все лежала з переломаною ним ногою, через що у хаті було пусто і зимно, — по всяк час була весела і все виспівувала; і не було на селі такого парубка, щої дучи по-при неї не ущипнув би її у руку, або не потягнув долонею по плечах. А вона у відповідь на се верещала і качалась зо сьміху. Марія і тепер мішаючи за-смажку муркотіла якусь пісню.

— Слухай-но, Маріє, поглядуй лишень на дітей, щоб вони не пішли часом до річки — сказав їй диякон і додав на півголос: — а як котре заплаче, або змерзне, то ти

візьми того до кухні, а в кімнату не пускай, — матушці треба спочити. Чула?

— А вже-ж чула, хіба я глуха! — всміхаючись, відповіла Марія.

Диякон знов опинився в темних сїнях і, намацавши вже треті двері, вийшов на вулицю. Глибокий сніг чисто замінив дорогу і до церкви і до дому о. Панкратія. Тільки і видно було дрібні сліди дитячих ніг та дві рівнобіжні смуги від санок благочинного, які псували сю білу, снігову поверхню, що відбивала у своїх безчисленних кришталах яскраві проміння сонця. Мороз був сильний, але тим приємніше було почувати на обличчю та на руках тепло соняшного проміння, що ледви проникало крізь морозне повітря.

Отець Антоній глибоко ступаючи по снігу взяв у праворуч і попростував до дому настоятеля.

О. Панкратій Шентушенко жив у церковному домі, що сам для себе вибудував, і треба йому признати — вибудував міцно і вигідно. З надвору сей дім не красував ся будовницькими примхами, але був довгий і широкий, у-двоє висший ніж звичайна селянська хата, з залізною покрівлею, а найважливіше те, що мурований, коли всі селяне жили переважно по землянках і тільки богачі муровали собі замки з жовтої глини замішаної з соломомою. Коло дому були і відповідні господарські будинки: стайня, обора, великий шпїхлїр, кілька клунь і, в додаток до всього ціла десятина саду, переважно вишневого, але були там і яблуні і груші. Все се було вибудоване на церковному ґрунті, себ-то на ґрунті, призначеному громадою на вічне володіння церковного причту, купленому за церковні гроші, що склали жертвою парафіяне і лїт з п'ятнадцять тому усе се призначили для усього причта, — але о. Панкратій зміркував, що увесь дім з усіма господарськими будинками як раз буде добрий для нього одного, а решта причту нехай живе у наймлених хатах, маючи волю будувати і власні хати. Спочатку причт хотів скаржитись начальству, але потім, взявши під розвагу тузін високих стогів хліба, та чотири величезних стирт сїна, що стояли на тоці у о. Панкратія, два повні засїки ще торічного зерна, п'ятеро прудких добрих коней, майже ціле стадо коров, тисячу овець, „ді-

ліжан“ критий, „діліжан“ звичайний, та ще нетачанку, — взявши під розвагу те все, а крім того знаючи ще, що о. Панкратий живе в добрих відносинах зі всею консисторією, причт прийшов до переконання, що й справді о. Панкратію як-раз належить займати увесь церковний дім.

Серед гuberнiяльнoгo духовенства таких сьвящеників, як о. Панкратий Шептушенко було не багато. Се був сьвященик-дідич, або краще орандар, бо церковного ґрунту у нього було омаль, яких пів сотні десятин. Діставши не багату парафію, о. Панкратий звернув увагу на землю, і ось вже років з двадцять як він хазяйнує, засіваючи що року не менш двох тисяч десятин, а останніми роками він держав навіть на довгий термін цілу маєтність сусіда-дідича Антюхіна, що збожеволів і залишив хазяйство у непевному стані.

Надто діяльно почав хазяйнувати о. Панкратий поховавши жінку, що вмерла молодою ще, залишивши йому сина та дочку. Чи з нудьги, чи з прирoженнoгo нахилу він увесь віддав ся хазяйству. Він мав широкі зносини з мiйськими купцями: купці Жиди та Росіяни бували у нього без церемоній, оглядали засіки, мацали вовну, коштували сир та сметану. О. Панкратія можна було бачити на ярмарку в місті, як він продавав або міняв коней, наймав цілу ватагу косарів та громадільниць, сипав зерно зі своїх мішків у сипи.

Все він любив робити сам і на все у нього вистачало енергії і здоров'я. Тепер йому було близько шістьдесять років, але стареча хвороба ще не торкнулась до сього бадьорого кремезного діда, що й сивого волосу мав ще небагато. Скинувши рясу і якоесь особливо підпнявши поли кафтану, о. Панкратий важно ходив по міському базарі у високих чоботях і футряній шапці, переходячи від одного торговельника до другого, розвідуючись про ціни та роблячи різні умови. Таким можна було застати його в задній кімнаті трактира: він проходив туди через хазяйське помешкання, („щоб не було соблазна“) в товаристві купця, що торгував збіжем, молоком або вовною: там вони умовлялись і писали різні контракти. І ніхто не дивувався

бачучи духовний кафтан серед такої невідповідної обстанови, бо всі давно вже звикли до того.

О. Антоній увійшов на просторий двір о. Панкратія. Сани благочинного стояли серед двору, коней не було, видно — їх завели до стайні. З дворища сніг був зметений до одної купи і по ньому ходили кури, гуси, качки разом з свинями; дві здорові собаки, забачивши о. Антонія, гнівно загарчали і гавкаючи кинулись до нього, але зараз пізнали свого чоловіка і почали махати хвостами та лизати йому руки. Дім виходив на подвір'є широким і довгим критим ганком. Сюди увійшов о. Антоній. Тут, на невеликому дубовому столику, готувала перекуску стара господиня о. Панкратія, якась дальня рідня його. Рожевий, м'який, ситий рибець лежав вже на тарілці готовий і вона нарізувала тепер балик*) та кришила цибулю; тут-же лежали великі оливки.

— Доброго здоров'я, Ксеніє Мелентівно! — промовив о. Антоній, мотнувши до неї кілька раз головою, тай почав виробляти козака на посланій коло дверей рогожі, силкуючись оббити сніг із чобіт.

— Гу-у-мм... — скривившись прогукнула Ксенія Мелентівна і кинувши на стіл вилку та ніж, ухопилась обома руками за ліву щоку. — Зачиняйте двері, о. Антоній, а то холодом так і віє... У мене зуби!...

О. Антоній поспішився причинити двері.

— Чи можна побачити о. благочинного? — спитав він ласкавим голосом.

— Ви не поймете віри, як я мучуся з зубами! — відповіла йому Ксенія Мелентівна. — І чого тільки я не робила, усе на дармо! Така мука! Інший раз подумаєш, коли-б тільки не гріх, життя-б собі збавила! От їй Богу!

— А ви-б ладану поклали. Ви не трібували ладану? Дуже помагає! — порадив о. Антоній.

— Від ладану зуб викрішується, я трібувала. А як здоров'я вашої жінки, о. Антоній, Наталії Парфетівни? все хорує, га?

— Хорує бідненька, вже незнаю чим і полегшити її...

*) Вялені на сонці кусні з великих риб (осетра, білуги і т. и.). Ред.

— Ох, о. Антоній, не приведи, Боже, коли хазяйка в ліжку! Не приведи, Боже. А у вас ще дітей купа... А як вона на груди, не скаржить ся?

— Трапляється... Ломить їй груди і задихається ся теж часом...

— Гм... Знаєте, що я думаю о. Антоній? Ви не ображайтесь, а тільки на мою гадку, у неї сухоти... У мене чоловік від сухот вмер і теж отак хворів — років зо три.

О. Антоній широко відкрив очі й подивився на неї з переляком.

— Що се ви, Господь з вами! Яке слово вимовили? І як се язик повернув ся у вас... Господи Боже!... — і він перехрестився навіть. — Чи можна, питаю, до покою, до о. благочинного?

— Та ідіть, ідіть!... Вони там з о. Панкратием.

І Ксенія Мелентівна обтерла рукавом сльози, викликані їдким запахом цибулі, але о. Антонія сей рух збентежив ще більш, — йому здалось, що вона вже оплакує його бідну Натоньку.

О. Антоній увійшов до салі, де не було нікого і пройшов до гостинного покою. Тут у мягких фотелях, коло круглого стола сиділи дві характерні духовні фігури, до котрих прилучилась тепер не менш характерна третя фігура о. Антонія.

З першого погляду о. Панкратий робив вражіння чоловіка міцного, енергічного, рухливого і самостійного. Росту середнього, присадкуватий, не худий — фігура у нього була навіть кругленька і щоки трохи роздуті, але по всьому було видно, що сї додатки, що виявляли добре живлене, задоволене і спокійне життя, ані трохи не обтяжали його. Великі і бистрі очі з гострим, пронизкуватим поглядом дивились певно, без найменшої тіни страху та запобігання ласки перед начальством; рухи його були прості, спокійні як у гойного господаря, що завжди радий прийняти поважного гостя у теплі, при гарній обстанові, з закускою та випивкою. Своім видом, манірою балакати та держати себе він ніби повторяв що хвилини: я тебе приймаю з поважаннем тому, що ти благочинний, отже і якийсь там кілок у возі, але памятай, що ти мені не надто вже по-

трібний, і коли що не так, мені начхати на тебе, бо у мене власних грошей сто тисяч у банку!

Лице у о. Панкратія було волосате, суворе і смугляве, та ще в додаток, від частого перебування серед господарства, сильно засмалене. На голові теж було багато волосся, але воно лежало у нього складно, не їжилось, а спадало до плеч, і коли о. Панкратій мусів трудитись коло чого то заплітав його в косу і ховав під шапку. О. Панкратій приймав гостя в кафтані, уважаючи зайвим одягом рясу.

Зовсім иньше вражіння робив благочинний. Будучи родичом самому архиреєві, він дістав сю посаду завчасно, не по рокам. Зовсім ще молодий, з маленькою борідкою і недовгим кучерявим волоссям, він був одягнутий незвичайно чистенько і складно; вузькі рукави ясного кафтана чепурно охоплювали білу невеличку руку, що ніби для того була й сотворена, аби її цілували; гудзики на рукавах та на комірці були мініатюрні, блакитні; чоботи його м'яко скрипіли, а сам він був м'який, делікатний і, коли можна так сказати, до всіх і до всього ввічливий. Здавалось, що сей чоловік з добрими блакитними очима, з ясним симпатичним лицем, з золото-русим молодим ще заростом — нездатний був нікого образити, та може воно так і було. Говорив він доброю літературною мовою, яка не дуже гармоніювала з тою мішаниною літературного*) слов'янського і українського язика, яким виражав свої гадки о. Панкратій. Усі знали, що молодий благочинний приїхав разом з архиреєм з якоїсь північної губернії, що він має безпосередний доступ до владики і звичайно всі цінили його за се.

— А, о. диякон! — з приятельською усьмішкою стрітив він о. Антонія, — а я мав був заїхати до вас. Дуже радий бачитись з вами!

Він подав о. Антоїю руку і як бувалий чоловік стиснув йому руку. Взагалі він уважав себе бувалим чоловіком і говорив, що став духовним тільки на вимагання архирея.

— Сідай, отче Антоніє! — промовив о. Панкратій підсовуючи йому ногою крісло.

*) Себто російського.

Він завжди казав диякону „ти“, винявши тільки як коли був незадоволений з нього. Йому давала на се право як різниця віку, так і те, що він знав його ще хлопцем і завжди був до нього жичливий.

Оба вони дивились на о. Антонія з долини в гору, бо наш герой визначався незвичайним зростом. Коли взяти під розвагу й те, що він був незвичайно тонкий, тримався рівно і що на його тонкій і довгій шиї була маленька головка, з цілою кучмою темних, густих кучерів, що стирчали якось до гори, та додати ще безвусе та безбороде лице з дрібними, майже дитячими рисами, то буде видно, що о. Антоній справді мав оригінальну фігуру.

Він сів, кашельнув і промовив своїм ніжним тенорком:

— А я видів, як ви по-при наші вікна проїхали, взяв тай тее... прийшов ось... Не всидів... турбуючись дуже!...

— Се ви з поводу вашої супліки?

— Та так же... А більше з чого-ж би, о. благочинний?

— Я бачив ся з владикою і говорив з ним... Не скажу щоб він був дуже прихильний...

— Неприхильний? — якось глухо спитав о. Антоній. — Неприхильний значить... — повторив він вже про себе.

— У нього, у преосвященного, чудний характер, — говорив благочинний далі, — представте собі, він вас любить!

— Любить?! — тоном гіркого скептицизму промовив о. Антоній.

— Так, уявіть собі, яка дивна вдача! Коли я переказав йому ваше бажанє і подав вашу супліку, він промовив: „А, се той довгий? Знаю, знаю, він добрий хлопець і де що знає! Знаю“. — „А як-же, кажу, ваше преосвященство, він і в церковній школі там сам усе урядив і добре її веде, за браком вільного часу у настоятеля!“ Я мусів так сказати, — додав благочинний, звернувши ся до о. Панкратія, на що той кивнув тільки головою на знак, що він нічого не має против того. — Еге-ж, ото так і кажу я йому. А він: „От бачиш, бачиш? Я все покладав надії на нього... Сей довгий був завжди мені до вподоби...“ Ну, гадаю собі, справа вийшла на добре! Коли се він і каже: „А все таки, каже, сьвящеником я не зроблю його...“

— А чом-же се? — спитав о. Антоній, тим самим гірким тоном, бо від пояснення йому не було полекші.

— От, подумайте собі, яка причина. Він, каже, в тон попадати не вміє. Коли, каже, я правив службу у Предтечинським монастирі і він, себ то ви, о. Антоній, був за другого диякона, то він, — каже преосвященний, — ніяк в тон не попадав. Співаки, каже, у фа, а він у соль-бемоль, і через те виходила така різанина, що хоч затакай уха... Було се так чи ні, скажіть, будьте ласкаві?

— Було о. благочинний! Але хіба я винен? Я ніколи не служив з архиєреєм, а мене поставлено просто за другого диякона, і хоч би яку небудь пробу зробили, а то просто — одягай стихар та й служи. Звичайно, я настрашився. Де-ж там і трафити в тон! Так се вже иньша річ. А що до уставу, то я його добре знаю, як свої п'ять пальців, сам архиєрей мене екзаменував...

— Так, так, він згадував. Він, каже, і устав добре знає, і взагалі скажу вам, владика любить вас, і священником зробить, тільки треба почекати. Він сказав: „Хай каже, вивчить ся в тон попадати. Він ще молодий чоловік...“

— Ох, ох, ох! — вмішався о. Панкратий, що дотепер сидів мовчки. — Добре йому мудрувати не маючи дітей, а як ось у о. Антонія їх шестеро, то не то-що в тон не трафиш, а й рясу часом навиворіть одягнеш.

— Як би не діти! — зітхнувши промовив о. Антоній, — як би не діти!...

Розмова на сьому вірвалась. Принесли закуску і горілку. О. Панкратий увійшов зараз в роль господаря і почав частувати благочинного і диякона. Благочинний заявив, що він голодний, і заходився коло рибця, а о. Антоній подякував, і сумно якимось слідив за щокми благочинного, за тими щокми, котрі тільки-що оповіли йому таку неприємну вістку, а тепер трудяться над рибець.

— А знаєте, що я скажу вам? — звернув ся о. Панкратий до обох. — На мій погляд все се теревені-вені, їй Богу правда! Я певний, що як би консисторський секретар схотів, та шепонував архиєрєви те, друге, десяте, то все-б пішло легко. Так я думаю.

— А я ні! — промовив благочинний, але таким непевним голосом, що очевидно він сам теж думав.

— А я так і певний сего. Ви вибачте мені, о. благочинний, ви ще молодий чоловік і сього не можете знати. А я се знаю і навіть дуже добре знаю! Доконче потрібно поїхати до секретаря, але їхати, звичайно, уміючи...

— Чого не знаю, про те буду мовчати, — дипломатично запримітив благочинний і випивши третю чарку, зробив природній перехід від рибця до сардинок.

— А я вам вітверто скажу не криючись, що отак і я бідкався, коли прохав посади синові у Духовці. Чого тільки не казав архирей: і молодий, і недосвідчений, і легкодух — себ-то синок мій... А я узяв тай поїхав до секретаря. Оповів йому усе на-чисто, отак і так, кажу, до вашого впливу удаюся, а щоб ви як небудь не забули, кажу, я виложив усе на письмі і ось в коверті маю честь передати вам. Він, не дурний, пакета зараз на моїх очах не розпечатав. Добре, каже, ми подивимось. Ну, гаразд, думаю, мені тільки й треба, щоб ти подивився, а що буде далі, те мені відомо. І щоб ви думали? Після завтра приходжу і все вже готово, і на суплиці резолюція: заіменувати!

Благочинний мав за свій обов'язок не підтримувати такої розмови і до сього часу удавав, що ніби то й не слухає. Але саме у сей час він випив четверту і язик його несамохіть замолів, і він спитав:

— А чи багато дали?

— Сього не скажу. Кожен дає по зможі. Одно тільки скажу, що я переплатив. Він і за менше зробив би се. Та й митець же він, скажу я вам! Я ось двадцять років працюю власними руками, ногами й головою, а в результаті? Якихсь там шістьдесять тисяч (о. Панкратий ніколи нікому не говорив про дійсну суму), а він, секретар, за дванадцять років придбав дім за двіста тисяч! Хиба не митець?

— Так. Я вам скажу, о. Панкратий, я де що кращого знаю! — нараз заговорив благочинний, втертявши свою силу над язиком. — Два студенти семинаристи мали око на одну посаду, — добру посаду. Прийшов один до нього

і залишив коверту, а за годину другий прийшов і теж залишив коверту. Він взяв обі коверти, а посаду дав, звичайно, одному. А річ, знаєте, в тім, що оден дав двіста, а другий триста; відомо, що оден дав двіста, а другий триста; от сей остатний і дістав місце.

— А двіста звернув?

— І не думав звернути! Ха, ха, ха, ха! Навіть і не подумав!

— Та як-же архиєрей дивить ся?

— Архиєрей? — казав далі благочинний уже веселим голосом. — А чи багато архиєрей може бачити? Треба-ж увійти і в його положення! Він пізнає наш грішний мир або у себе в прийомному покої, коли сей мир з'являється перед нього з супліками і вже, звичайно, в як найліпшій формі, або з вікна карити, коли мир мигає перед його очима, а він благословляє його, або на якомусь урочистому обіді, коли мир з'являється у фракі і переважно з зіркою або ще тоді, коли їздить по єпархії і його зустрічають чистенькі прибрані духовні особи... Але справжнє, так скажимо, світське життя, архиєреєви трудно бачити.

— Правда, о. благочинний, істина правда! — з переконанням промовив о. Панкратий, а диякон тільки зітхнув важко.

— А звичайно правда! Та чи знаєте хто се мені казав? Сам архиєрей казав, їй Богу так. Він саме так думав. „І нічого, каже, ми не вдіємо против сього зла, бо таке наше становище. Як би ми, каже були миряне, то й мир знали-б“, ось що сказав архиєрей!...

Тут о. благочинний відчув, що він надто вже розбалакався і зараз замовк. Як не припрошував його о. Панкратий випити п'яту чарку, він не згодився.

О. Антоній підвівся.

— Що-ж на вашу думку, о. благочинний, я маю тепер робити? — спитав він, лагідно дивлячись зі своєї високости у веселі очі благочинного. Той нічого не відповів, а тільки розвів руками та зробив міну, що нічого не знає та не розуміє.

— А що робити? — відповів за нього о. Панкратий. — Одно — їхати до міста та бути у секретаря. Так і зробити, о. Антоній!

О. Антоній не висловив своєї гадки на сю пораду, попрощався і вийшов. „От яка в світі правда! — міркував він ідучи до дому. — Школу, каже, завів і устав знає і все таке иньше, а от в тон не попадає... Шестеро дітей, Господи Боже мій! Що маю робити!

„Гм... Ідь, каже, до секретаря! А з чим його їхати? Хиба він зверне увагу на те, що у мене шестеро дітей та жінка хора? Де вже там? Адже він певно кам'яний, всі вони там кам'яні.

„А що я Натоньці скажу? Адже вона, бідненька, чекає мене, не дочекається, аби радісну звістку почути, — аж на тобі! Правду казати її не можна — збентежить ся, заплаче, почне жите клясти...

„Простакувата ся баба Ксенія, без ніякої делікатности. І що її впало на гадку сказати отаке? Сухоти у Натоньки!... З чого їм узятись? Боже мій, Боже, і як то людям легко сказати отаке нелюдське слово! Проста баба, та й тільки“.

Він постановив собі у всякім разі не казати правди Натоньці.

Дітвора вешталась коло самого церковного паркану. Вони зліпили з снігу здоровенну бабу, і Василько, щоб приробити її голову дер ся на винесений з дому табурет. Не було тільки Маринки; показало ся, що вона в кухні заколисувала Олесю.

О. Антоній скинув рясу в кухні і оббивши ноги від снігу, наблизив ся до печі, де ледви горів домашній кізяк. Тут він загрів ся гаразд і тоді тільки зважив ся піти до кімнати.

Натонька дрімала, але як він увійшов, відкрила очі.

— А що сказав благочинний? — спитала вона. Очевидно, вона увесь сей час тільки про се й думала.

— Та нічого, Натонько, нічого... Архиєрей, каже, до вас прихильний.

— Значить, висвятити?

— А певно... Тільки треба, каже, трошечки зачекати... Так... тее... щоб, значить, сам з'явив ся до нього... Хоче бачити...

— Се-б-то архиєрей?

— Та вже-ж, архиєрей, а то хто-ж ще?

— Чудно! Чи він не бачив тебе, чи не надивився?

— Мабуть не надивився, Натонько... Та нехай дивиться, коли йому хочеться, хіба мені завадить від того...

І о. Антоній, щоб в кінець звеселити Натоньку розсипався дрібним сьміхом приятельського жарту. Але на серці у нього було дуже гірко. З чим він поїде? Позичити нема де, продати теж нема нічого. Хіба свою єдину шкапину, та корову? Що-ж за них дадуть! Під кінець зими, коли паша у всіх кінчить ся і у двоє стає дорожша, дадуть дурницю. Тай як його лишити сїм'ю без молока та шкапчини? Ні, з сього нічого не буде і він тільки на дармо потїшає Натоньку.

Але Натонька хапалась.

— Коли треба їхати, то їдь, не гай ся! Треба купувати залізо, поки горяче.

— Добре, добре, Натонько, поїду! Хай тільки по сестру Докію до Тягинки напишу.

І він, не знаючи зовсім ще, з чим і як поїде до міста, і що буде робити там, сїв і написав до Докії лист, щоб як найхутше приїздила. Турбував ся він більш за все тим, щоб Натонька не дражнилась, не проклинала життя та не казала нелюдських слів.

II.

Село Бутищево було велике, але недоладне. Люде тут дуже множились і ліпили хату до хати, а більше землянку до землянки, але чому вони саме тут селили ся, а не на иньшій, більш вигідній місці, сього вони й самі не знали. Ірунту у Бутищан було омаль, його роздробили на шматочки, і він нікого не міг вже прогодувати. За давніх ще часів ріка годувала: Бутищане закидали сїти і ловили окунів, судаків та коропів, але років з пятайцять тому, коли маєстність перейшла від первісного володаря Бутищова до міщанина Скридлова, що купив її, — раптом виявилось, що ріка з усією рибою і очеретами, що оточали її, належить йому, Скридлову, і став він за право піймати окуня або зжати сніп очерету брати великі гроші. Тоді селяне

скупили ся на власних розділених наділах, живучи на-пів голодно і ширючи Бутищовку новими землянками. Доводі сказати, що навіть шинкар Йосель признав некористним пускати глибше коріння в Бутищовці, і по основнім намислі признав за ліпше перенести свою „ресторацію“ за десять верст, на Чиркин хутір, де було на все десятка з три хат, але за те багатих хат, де жили багаті селяне, що пили горілки багато. Таким чином до всіх пригод Бутищан долучилась ще нова: треба було бігати по горілку десять верст, що звичайно, ані трохи не протверезило їх. Деякі навіть казали, що так краще. „Воно навіть доволі приємно — з прогулянкою!“ Але більшість жалкувала перенесення „ресторації“ до Чиркиного хутора. Адже се було єдине веселе місце у Бутищовці, і без нього якось сумно стало жити. Багато навіть заходили з Йоселем в пересправи, умовляючи його вернутись, але з того ніякої користи не вийшло, бо Йосель робив не-аби-як, а на підставі політично-економічного закону попиту і доставки. У Чиркиному хуторі був великий попит на горілку, от він і поніс туди свою доставку.

При таких обставинах справи ясно, що у Бутищовці не було жадного добродія, у якого о. Антоній міг би перехопити щось собі на подорож. Про нового поміщика, міщанина Скридлова не було що й думати. Він тільки те й робив, що ходив та вигадував, щоб ще обернути на копійку і дуже побивав ся, що все вже до останньої очеретини обернуто і більш не зосталось нічого. Зіставалось о. Антонію одно: пійти до о. Панкратія і просити його позичити. Все-ж таки о. Панкратий знає його і повинен мати до нього довіре.

Се було днів з чотири після стрічи з благочинним. Сніг розтав і по всьому було видно, що більш його не буде, ріка покрилась водою по верх леду і селяне не зважувались не то що їздити, але й ходити по ній — лід ставав хрупкий. Кінець лютого приніс з собою тепле промінне майже весняного сонця. Де-не-де з землі повитикалась рання травиця, птачки защебетали жвавійш. Усе почало оживати. О. Антоній сказав Натоньці, що понесе до настоятеля метрики, але в дійсности річ була не в метриках,

і він почував, що робить рішучий крок: коли о. Панкратий відмовить, то і вся справа пропала; більш нема у кого прохати. Була одначе обставина, котру о. Антоній міг уважати корисною для себе.

Учора тільки був у о. Панкратія торговець збіжа, Авдій Дракин і закупив у нього усю торішню пшеницю. О. Панкратий повинен радити і тому, що спродав хліб, і тому, що непохітно додержав і діждав ся гарної ціни. А головне він дістав завдаток і значить ніяк не може сказати, що грошей не має при собі.

З огляду на сю надію о. Антоній пішов до настоятеля. Се було в неділю, по службі. О. Панкратий пив чай і прийняв його ласкаво.

— Чи не хочеш чаю, о. диякон?

— Ні, пив вже, спасибі! Я до вас за ділом, о. Панкратий.

— За ділом, то діло й кажи, а я буду слухати.

— Та все про те-ж, о. Панкратий, про свою долю...

— Гм... що-ж я можу вдіяти твоїй долі? Коли-б я був архисрей, то повір, що я тебе соборним протопопом зробив би.

— Ні, я ось про що: ви тоді сказали: їдь до секретаря! А до секретаря з порожніми руками їхати не можна...

— А се звичайно. Що-ж йому візита твоя потрібна, чи що?

— Я-ж про те і кажу. А у мене нічого немає...

— А коли нічого немає, то й не рипай ся! — надзвичайно розсудним тоном постановив о. Панкратий.

„Не розуміє“, — подумав диякон і сієї хвилини він власне відчув вже, що пуття від о. Панкратія ніякого не буде. Але треба було йти до краю.

— А я думав... — почав був о. Антоній, але йому здалось, що він не так почав, і він зупинив ся.

— Що-ж ти думав, о. Антоній, — спитав хазяїн, але і в сім запиті, і в лиці, і в очах його диякон знову таки не прочитав нічого, що подавало-б надію. А о. Панкратий взяв та ще додав: — Ти певно думав, що гроші тобі з неба посиплять ся? Так на небі, брате, і грошей зовсім немає...

— Ні, я мав прохати вас... Може ви змилювались би та дали мені в позику... А я-б великого посту спроміг ся і віддав-би...

— Нема, брате, у мене грошей! — коротко сказав о. Панкратий, і більш ніякого пояснення сій справі не дав.

— Нема? — смутно поспитав о. Антоній і теж замовк. Його завжди вражало і він ніяк не міг зрозуміти, як можна так просто відмовляти.

Гроші у нього в кишені лежать, вчора тільки одібрав, сьвіженькі, і всі про се знають, і сам він не криється з сим, навіть хвалив ся титареві: ось, мовляв, грошики дістав; придержав хлібець зиму і цілу тисячу на тому виграв, а він, ні грошки не бентежучись, каже: нема грошей. Коли-б се у нього, у о. Антонія, були в кишені гроші, а хтось попрохав би у нього і, скажім, він чомусь не хотів би дати, то він плунав ся-б з пів години, делікатно перепрошуючи та вияснюючи, а на прикінці, треба припустити, все таки дав би. Але що скажеш на „нема“? — нічого. Надія, виходить, пішла димом. І тепер о. Антоній ясно бачив, що надіятись не мав ніякої рачії. Хиба він не знав, що у о. Панкратія правило — нікому в позичку не давати? Трапляли ся випадки, що селянин до ніг йому припадав, плакав, бажаючи дати йому трийцять карбованців на шкапу, бо йому не було чим орати — обіцяв відробити, але о. Панкратий відповідав одно: нема гроший! Се був його принцип. Діло в тім, що о. Панкратий, при своїй широкій господарці, що у всякім разі було деяким збоченєм від церковно служительних звичаїв, уникав всього, що могло-б кинути на нього якусь погану тінь. Його багатство давало йому багато заздрісників і ворогів. Найменший привід роздули-б і зробили-б з нього глитаю і лихваря. Тому то він постановив собі за правило один раз: нікому грошей на жадний спосіб не давати, а відвозити їх у банк, де їм безпечнійш лежати.

О. Антоній знав все се, але думав, що для нього, як для товариша, о. Панкратий зробить виїмок. По досить довгій мовчанці о. Панкратий промовив:

— Ти ось що, диякон, удай ся ти до моєї дочки, Маріяни Панкратієвни, у неї иноді трапляють ся гроші... може й дасть!...

— Маріяна Панкратівна? — спитав о. Антоній, — важкі вони дуже, Маріяна Панкратівна.

— Ну, се вже, брате, не моє діло... Се вже як собі знаєш... може вона за-для тебе лекша буде... Спробуй щастя! Та ось, коли хоч, і зараз можна. Вона як раз сюди йде.

Дійсно із салі увійшла до їдальні Маріяна Панкратівна. На ній був довгий картатий капот, дуже заношений та засмальцьований, і лежав він на ній ніби чужий, або ніби був пошитий, ще тоді коли вона була товща та кругліша. Може бути що воно так і було, бо Маріяна Панкратівна, що нудила ся тепер житєм біля батька, знала колись кращі дні, коли вона і тілом певно була грубша і лицем веселіша. З погляду їй можна було дати всі сорок, тоді як в дійсности їй було аж на п'ять років менш. Се була, як то кажуть — суха жінка. Зі своїми довгими руками, що теліпались в широких рукавах, з тонкими пальцями, з запалими грудьми, зі смагляво-жовтим лицем, дужими вилицями, з ріденьким підстриженим волосєм, вона справді робила вражінє висохлої. Маріяна Панкратівна була удова; муж її, сьвященик, помер, проживши з нею тільки три роки і не оставивши їй дітей. По смерті його вона стала швидко старітись і сохнути. Звичайно вона була не проти того, щоб ще раз стати до шлюбу і до неї, дякуючи богацтву о. Панкратія, засилали сватів. Але її ідеал, що міцно засів в голові, був сьвященик. „Ні, вже казала вона, де-б я після попаді та стала урядничкою, чи купчихою? Се все одно, як би генерала та відсудити на салдата“. Такої високої думки була вона про сьвященичий стан. Але кандидатам на сьвящеників, як відомо, женитись на вдовах не можна. І Маріяна Панкратівна відмовляла всім. Може бути, що тепер вона була-б менш вередлива, і зважилась би зрадити своєму ідеалови. Але до неї вже не сватались, і вона звикла числити себе вічною удовицею. Жила вона зовсім самотно, ув окремії офіцині, і до хазяйства о. Панкратія зовсім не встрявала.

У неї було своє діло, власне три тисячі карбованців, що зістались по смерті чоловіка від посагу: вона їх старанно розширляла і тепер володіла вже капіталєм тисяч

на п'ятнадцять. Стежку до її офіщини добре знали Бутищане, котрі за рідко виходили від неї незадоволеними.

— Ось, Маріяно, отець диякон має до тебе якесь діло! — промовив просто о. Панкратий. — Я не встиг розпитати у нього, та він тобі розкаже...

Сказавши се о. Панкратий вийшов, перейшов салю і потім кроки його зникли у кабінеті.

О. Антоній вклонив ся, а що йому не подали руки, то сим і обмежив ся. Маріяна з висока дивилась на причетників і не подавала руки тим, що були низше сьвященницького стану.

— Що вам? — спитала вона суворо.

— Мені? мені.. тее... грошей би дістати треба-б...

Випадок такий, Маріяно Панкр... дуже тяжкий випадок!

— Грошей? у мене? А чом же ви у батька не взяли?

— О. Панкратий кажуть, що у них нема!

— Ну, у мене, скажім, є...

— Є? — радісно спитав о. Антоній, так радісно, ніби йому вже дали гроші.

— Є, та тільки вам не вигідно буде брати у мене.

— Мое таке становище, що усяко буде вигідно...
Дуже тяжке становище.

— А скільки-б ви хотіли?

— Та я... тее... карбованців півтораєста усього! — О. Антоній до сього часу про цифру ще не думав і сказав сю суму ненароком, але він зараз-же розклав: „Сто карбованців секретареві ткну, а пів сотні на видатки. Ще Натоньці шовкову хустку куплю, а дітям гостинця“.

— Невигідно вам буде, о. Антоній! Навіть жалко мені вас, так не вигідно!

— Та скільки-ж візьмете, Маріяно Панкр...? Він вже увесь перейняв ся нетерплячкою і постановив собі: „Скільки-б не здерла — візьму! Коли сьвященником зроблять, легко буде віддати!“

— Сьогодні маємо двацять осьмого лютого? То 28 березіля віддасте. Візьмете півтораєста, а принесете двіста. А крім того запродажну на озимину...

— Як на озимину? — скрикнув о. Антоній.

— Ви-ж сіяли озимину?

— Сіяв, сїм десятин засіяв.

— Ото-ж ви мені такий лист напишете, ніби ви мені продали той хліб, що значить виросте. Се про всякий випадок... Мені воно не потрібне. Самі знаєте, що я хлібом не займаюсь!

Дивився на неї о. Антоній і дивувався, що існують на світі такі жінки. „І се ще попадає і сьвященицька дочка! — думав він — в єпархіальній школі дістала освіту. Господи ти, Боже мій!“ Про те, дивуване о. Антонія повставало більш через те, що се трапилось з ним. Він несамохіть заглибився в се явище. Але і ранійш він знав, що Маріяна селянам не за спасибі роздавала гроші. Дасть одному десять по весні, а по Покрові бере двацять. Але селянин, як володар власного ґрунту, здавав ся їй більш безпечним, тим то вона не вимагала від нього безпеки. А диякона кожної хвилі можуть збавити посади, перенести на другу парафію і тоді шукай вітра.

Не довго думав о. Антоній. Та що і думати коли треба до загину? І він промовив:

— То дозвольте вже зараз дістати, Маріано Панкратієвно!

— То ви згоджуєтесь?

— Згоджуюсь!

— Важенько вам буде! Шкода мені вас!

— Що маю робити? Випадок тяжкий, дуже тяжкий випадок, Маріано Панкратієвно! Як не гидкі були умови сієї позички, все таки о. Антоній боявся, щоб вона не розгадала та не відмовила-б, тим-то страшно поспішав. Адже від сих грошей залежало жите чи смерть.

Але Маріяна не мала на меті мучити його. За чверть години він був вже дома. Натонька встала з ліжка. В сей день вона почувала себе добре. О. Антоній силкувався балакати з нею спокійно і розсудно, але в грудях його клекотіла радість, що поривалась вибухнути наверх. Півтора ста карбованців у нього в кишені — і він чув себе таким, ніби його зробили вже сьвящеником і дали йому самостійну парафію.

— Коли-б скорше Докія приїздила! Треба до міста їхати! повторяв він, і справді часто виходив на шлях

дивитись, чи не їде Докія. Аж ось на брудній дорозі, по якій струмками текла весняна вода, з'явився селянський віз, увесь забризканий брудом. На передку, звисивши ноги так, що вони раз-у-раз торкались задніх ніг коня, сидів селянин, а за його спиною, на соломі вкритій ряденцем сиділа Докія. Се була висока і струнка дівчина з молодим рум'яним лицем, з дзвінким голосом, жвава, моторна. Приїхавши, вона зараз зачала давати порядок хазяйству о. Антонія. Зоставши ся без ніякої освіти, ся дівчина чудово зрозуміла хазяйство. і не zostавалась ані хвили без роботи.

Брати, — їх було четверо — все невдахи, не висше диякона, — мали за щастє, коли вона до них приїздила. Вона і дітьми клопоталась, і в кухні поралась, і корови доїла, і шила, — коротко кажучи се була „золота дівчина“, — така була одноголосна думка про неї усіх братів. Їй було усього 20 років; женихів траплялось їй не мало, але вона не спішила зі шлюбом, знаючи собі ціну і цінючи теж дівочу волю. „Я собі вільна птиця, казала вона, перелітаю від брата до брата, ніби метелик, а підуть діти, прийде неміч, прощайте мої веселощі. Надивилась я досить на се житє. Поспію ще“. З її приїздом віджила хата о. Антонія, повеселійшала, і навіть Натонька ніби ласкавіш стала дивити ся на божий сьвіт.

— От спасибі тобі, Докіє, що приїхала, — казав о. Антоній, — я сьогодні-ж майну до міста.

— Зроби ласку! Без тебе обійдеться ся! — шуткувала Докія.

О. Антоній справді того-ж дня зібрав ся і відїхав у город. Дорога була дуже погана. Худа шкапина що-разу спотикала ся і падала в глибокі тільки що розмиті калюжі. О. Антоній був увесь сірий від болота. Їхалось більш ходю, і довелось проплентатись цілу ніч. Місцевість та така, що на сорок верст не стрінеш жадної хати. Тільки при самому місті, коли почало вже розвиднятись, почались виселки і пішли все густійш і густійш, поки не злучились із самим містом. Місто було велике і аж плавало в болоті. Вулиці, що були погано бруковані якоюсь камяною наволочю, були чисто залляті рідким болотом, що вилискува-

лось як криця і закривало щедро розкидані по бруку колії та вибоїни, завдяки котрим екіпажі що кроку ставали майже сторч, а коні ставали дуба. Пішаниці, коли збирались перейти вулицю, прицілювались з таким видом і робили такі хитрощі, ніби хотіли кинутись плисти. Скрізь було мокро, брудно, а люде, що жваво ворушились в сьому багні, зносили усе терпеливо, мов за яку кару.

О. Антоній заїхав з початку до заїзду. Було ще рано по міській лічбі, — сім годин. До того-ж треба було почиститись і упорядкуватись. Секретар встає мабуть о 8-ій годині, а о 10-ій іде на службу. От у тому часі можна відвідати його. О. Антоній випив чаю, що по ночній мандрівці показав ся йому незвичайно смачним, та дістав папір і коверту. На папері він написав супліку, щоб висвятити його на сьвященника і обережно склавши її, всунув в саму середину цілу сотенну, а все се разом поклав в коверту. Все се він робив сьміливо і певно, мабуть через те, що був в номері заїзду сам. При тім він ще згадав оповіданє о. Панкратія та благочинного, і се підбадьорило його. Йому тепер се здавало ся простою справою, і він ні на хвилину не підпадав сумніву, що зробить все як слід, себ-то як оповідав о. Панкратий. О 9-ій годині він уже був в передпокою секретаря.

— Як-же сказати про вас, батюшко? — питала його якась стара баба, чи то економка, чи то черничка, чи то сама секретарева.

— Та як небудь... Все однаково... вони мене не знають! У власній справі, скажіть!...

— Відомо, не в чужій! — промовила стара і пішла кудись-то в темряву довгого і вузкого коритаря.

Але о. Антоній навіть не чув її. Він чув тільки власний голос, що здавав ся йому чужим, — до того сей голос був несьміливий і тонкий. І нічого такого страшного він не стрів тут. Передпокій був, як і у всіх: два стільці, стіл, вішало, зеркало. Через на-пів відчинені двері він бачив в салі мягкі меблі в сірих покрівцях і рід якогось струменту на взір фісгармонії. Стара теж не виявляла нічого незвичайного — все було так, як і в людей. Але о. Антонія охопила боязкість незвичайна. Певно се походило

звідти, що в кишені у нього лежала велика коверта з су-
плікою, в якій була сотенна. Яка-то ще буде доля сїєї
сотенної? Може вивезе, а може і на віки згубить...

Стара знову з'явилась із темряви і поклікала його за собою.
Йому теж довелось перейти темний коритар, потім завер-
нути у лїво, відчинити двері і цілком несподївано опи-
нитись у секретарському кабінеті. Кабінет був дуже малий,
з низенькою стелею, з невеликими двома вікнами, що ви-
ходили на подвірє, з незграбним столом до писання, котрого
зелене сукно витерлось сильно і вкрилося плямами від
чорнила. В кутку на низенькому столику стояло множество
образів і перед найбільшим із них горїла лампада. В кім-
наті тхнуло згаром від лампади, що миготїла і трїщала.
Квартира була наємна і нічого не свідчило, що у секретаря
є дїм на двіста тисячїв. Так, се був він. О. Антонїй бачив
його разів зо два у консисторії і зараз пізнав його. Вели-
чезна фігура з великою сивою головою, лице зовсїм виго-
лене, і все, не включаючи лоба і ух. червоне як у чо-
ловіка, що саме вийшов з лазні; у довгому чорному
сурдугі, широкий у плечах, досить згорблений, він завжди
обливав прохачів якимсь-то холодом, зимном. Здавалось,
що йому було байдуже до всїх людей на свїті. та що
він журився тільки тим, що його стурбували. Він стояв
недалеко від дверей і якось на-пів повернув ся, нїби зби-
раючись плюнути кудись на бік. З під густих навислих
брїв дивились великі водові, цілком холодні очі. О. Антонїй
вклонив ся по чернечому, себ-то в пояс.

— Як ваша 'амілія? — спитав хазяїн якимсь
хлопачим голосом, що зовсїм не відповідав його вигляду.
Від такої великої фігури можна було сподїватись гро-
мового голосу. А він ще й гугнявів, розтягуючи само-
звуки слова, вимовляючи трохи на е і в ніс. Губи його
склались в зневажливу міну, нїби він зарані вже зневажав
ту фамілію, що йому скажуть.

— Диякон села Бутищовки, Антонїй...

— Бубирко! — закінчив за него хазяїн і вільним
рухом вказав йому на стілець, а сам важкою ступою на-
ближив ся до фотеля і сїв. Сїв і о. Антонїй.

— Точно... Бубирко! Я... отець благочинний... чи то пак... теє... Подавав вже один раз... теє...

— Знаю! — прогугнявив хазяїн.

— А владика написав... рано мовляв, написав владика...

— Знаю! — повторяв хазяїн увесь час дивлячись на о. Антонія уперто своїми нерухомими очима.

— А в мене шестеро дітей... І школу я... теє... веду школу... і устав...

— Знаю! — ще раз potwierдив хазяїн.

О. Антоній перевів дух і тяжко зітхнув. Сей упертий погляд, що ніби спостережав та слідкував за кожним його рухом, чисто зводив його. О. Антонію здавалось, що рука його не насьмілится ся полізти в кишеню і дістати звідти дорогий пакет.

— Тепер я удаюсь до вашої ласки... Одна надія на вас! — казав він далі і рука його непримітно опинилась біля кишені. Але перебравши там пальцями, вона раптом пішла назад і лягла на колінні.

— Що-ж, коли владика... — почав був секретар, але о. Антоній перебив його.

— Супліку вам я зготував і насьмілююсь подати...

— Супліку? Нехай так... Се не шкодить!...

Рука, котра увесь час була під уважним поглядом хазяїна, що ніби бояв ся, аби вона не помилилась, хутко всунулась в кишеню і витягла звідти пакет, що своїм помнятим видом навів страх на о. Антонія.

— Пакет... теє... помняв ся! — промовив він конвульсійно стискаючи коверту дріжачою рукою. Крок, який робив він, був власне того роду, що міг і ущасливити і згубити його на віки. А що коли о. Панкратий та благочинний оповідали йому байки, пошуткували з ним?

— Дарма, випрасуєть ся! — відповів хазяїн з'осередкувавши свій погляд на коверті.

— То ось... звольте... теє... прийняти... супліку!...

Він поклав пакет на стіл і зараз-же швидко підвів ся і почав кланятись. Секретар тим часом узяв пакет і якось недбадо, ніби непотрібну річ, відсунув його на середину стола. Але о. Антоній був уже в передпокою.

Ніколи ще на віку він не хапався так як тепер. Йому уявлялось, що там, у кабінеті, секретар відчинив пакет, а з нього вивалилась сотенна. Секретар зблід увесь, затрусився. Він кинувся до передпокою і кричить страшним переривистим голосом: „Як ти посьмів? Мені? Секретарю? Ти? Диякон? А? Образа? До владики, до синоду! Скидай рясу! У монастир, на епітемію!“

„О, Господи, спаси і помилуй! — скрикнув в думці о. Антоній убираючи на праву ногу лівий кальш. — Що я наробив! Що я наробив! Загубив дітей, Натоньку загубив!“

Йому здавалось се неминучістю: секретар доконче образить ся. Як се можна? Така особа, у такому стані і на тобі! Хабар дав йому. Се страшно! На що йому? У нього добра платня.

Ось він на сходах, вже в низу, відчиняє двері, але ніякої погоні за ним нема. Дохнувши повними грудьми свіжого вохкого повітря, він трохи заспокоївся і навіть зважився зачекати хвилини зо дві: коли пропадати, то сієї хвилини. На що чекати? Хай вже разом. Він оглянувся на двері секретарської квартири — вони були нерухомі, тихі.

Нарешті, зовсім заспокоївшись, він зрозумів, що ніякої погоні за ним не буде, що пакет з тим що в ньому було припав як найкраще до серця секретареви, і що певно справа з висьвятою вийшла на добре. Прийшовши до такого приємного переконання, він постановив, що увесь сей день йому належить держати себе і від консисторії і від архирейського дому як найдалше. Бува часом наскочив на очі архиєєви і всю справу зіпсуєш. Але цілого дня треба було якось коротати. Він був і на базарі, де стрів багато Бутищан, і на заїзді, де трібував заснути, але не міг, бо перешкоджало зворушення. В губерніяльному місті у него не мало було знайомих по між причетниками міських церков, але він боявся навіть стріти ся з ними. Зараз почнуть ся запити, чого та про що, а він не здержить ся, розкаже, що приїхав прохатись на священика; ну, звичайно, той з глузуванням, а другий з заздрістю, третій з осторогою. Бог з ними, краще не рушати спокійної течії життя! Йому не спалось через те, що груди його були перейняті сподіванкою. Про щасливий кінець своєї

справи він не бояв ся. Секретар — сила; коли він взяв і нічого не сказав, то певно зробить. Але все таки о. Антоній знайшов потрібним побувати у благочинного. Він не мав на меті прохати його про щось, а тільки засвідчити йому своє поважанє. Благочинний прихильний до нього, клопотав ся вже у архирея в його справі, треба-ж чоловіку показати, що пам'ятаєш його і цїниш.

Благочинний о. Іван Велеліпов мав таку-ж веселу хату, як і сам він. Все виглядало у нього привітно, — і чистенькі сходи, і просторий під склом коритар, де було багато рослин, і невеличкі, затишні та сьвітлі покої видіплені ясененькими шпалерами і множество мягкой мебелі, оббитої рожевим та блакитним атласом, і гарненька покоївка, і привітна жінка, і ласкаві діти, — коротко кажучи приємно було завітати до сїєї хати і посидіти тут годину-другу. Здавало ся, тут не робили різниці між важним гостем і простим.

— А! о. Антоній приїхав! Вітайте, прошу! Дружино, Галю, о. Антоній приїхав! Знаєш, бутищанський диякон! А-ну лишень, чаю нам, або-що! Хочете чаю, о. Антоній, з вареннем? А як здоров'є вашої дружини? О. Панкратий як пробуває? Все по хазяйству десь, га? А ось се моя старша дочка! Галюню, підійди, се о. Антоній з Бутищовки; він добрий, не кусає...

І вийшла матушка, повиходили діти, подали чай, варенне, і о. Антоній почував себе як дома. О. Іван жив як сьвіцький чоловік. Ніщо в його обстанові не нагадувало про те, що він духовна особа, що однією ногою стоїть на шляху до катедрального протопопа. По стїнах кабінету не красувались краєвиди Афонської гори або які лубочні іравюри; висїли лишень географічні карти і якийсь невеличкий пейзаж в чорній рямі. В шафі під склом стояли грубі томи в оправі з написами: „Шльосер“, „Бокль“, „Шіллер“, „Пушкін“, „Тургенєв“ і п. Значіння сих написів о. Антоній не розумів. У салі стояв фортеп'ян, матушка града вальса, діти вертілись.

О. Антонія лишили на обід. Довго він не міг дібрати часу, щоб оповісти благочинному про свою візиту у секретаря, йому все ставали на перешкодї то матушка то діти,

при них він не зважував ся оповідати. А про те йому дуже хотілось поділити ся з кимсь своєю радістю. Але по обіді випала така хвилина. Вони сиділи у кабінеті. Благочинний простягнувши на мягкій кушетці ноги солодко потягав сигарку. О. Антонія теж запросив до неї, але він вимовив ся, бо не вмів її курити. Він курих товстючі сигарки, що крутив власноручно і вставляв у довгу сигарничку з звичайного бутищанського очерету.

— А я, о. благочинний, був у секретаря! — сказав о. Антоній.

— Ага, все у тій таки справі?

— Та все-ж про те... Прохав співучасти і він пообіцяв. Суворий він чоловік... Видно, дуже острій в справах.

— Не відаю; я до консисторії не дотикаюсь. Владика хотів був зробити мене членом, але я зрік ся, не схотів! Господь з ним! Там всякі інтриги...

— А я таки, о. благочинний, пакета zostавив йому... з суплікою, хе, хе, хе!... — промовив о. Антоній притишеним голосом і навіть поглянувши на двері.

— Представте собі, що коли я по обіді не викурю сигарки, то ніби я й не обідав!... — сказав благочинний.

— Звичка! — зауважив гість і з тривогою та задивованєм подумав: — „Я йому про пакет, а він про сигарку!“

Під сей час в салі залунали звуки фортеп'яна. О. Антоній казав:

— Дав я ото йому, а він оттак рукою відсунув на середину стола тай каже: „Се, каже, добре...“

— Ти, Галю, заграла би що-небудь із Мендельсона, — крикнув благочинний до жінки і зараз звернув ся до гостя. — Я дуже люблю Мендельсона; се мій улюблений композитор. Ось слухайте, слухайте... Романс без слів...

О. Антоній мусів слухати і вже, звичайно, більш не здійсмав балачки ні про секретаря, ні про пакет.

Він пішов на заїзд, як стало темно і як на вулицях губерніяльного міста розніс ся неприємний запах газових ліхтарень.

Він думав звичайно про те, як то приємно буде дізнатись завтра у консисторії про радісну вість. Може бути, що все виповниться ся сього-ж таки приїзду і він, на превелику радість Натоньки та Докійки, повертаєть ся до Бутищова сьвящеником.

Думав він теж і про те, що які то бувають на сьвіті неподобні люде. Секретар наприклад, коли правда, що про нього кажуть, володіє домом на двісті тисяч, а бере з бідного чоловіка сто карбованців. А ось благочинний так і слухати про се не хоче! Гидко йому чи що, а може веде себе так політично, не хоче встрявати? Хто їх розбере? А як вони живуть! Яка ріжниця! У одного хмуро, важко, непривітно, а у другого так приємно, радісно, затишно. Добре бути секретарем, але не зле і благочинним. Як той, так і другий живуть по своєму, добре. Погано тільки бути дияконом на бідній парафії, та ще на дячківській ваканції, маючи шестеро дітей та хору жінку.

Другого дня, о дванацятій годині, о. Антоній був на проходці в архиєрейському саді. Він ходив алеями, що були висипані піском та добре повбивані. О. Антоній знав, що саме на сей час секретар на докладі у архиєрея, і очікував коли той доклад скінчить ся. Він переживав у думці цілу стадію сього докладу. Ось секретар розгорнув його супліку і читає: „А! — каже архиєрей, — се той, що в тон попадати не вміє? Я-ж сказав, що йому ще рано!“ — „Ваше преосьвященство! відповідає секретар, коли він тоді не трафляв у тон, то се власне через те, що не було йому репетиції, але взагалі він чоловік статочний і здатний! У нього шестеро дітей, ваше преосьвященство і насьмілююсь довести до вашої відомости ваше преосьвященство...“ І довго, довго та багато де-чого розумного говорить секретар, каже він страх як розумно, що о. Антонію звичайно і не уявити собі, а архиєрей все слухає. І почуває він, архиєрей, що секретар переконав його і що диякона Антонія Бубирка не можна не зробити сьвящеником, його dokonче потрібно висьвятити. А архиєрей каже: „Ну, нема що робити! не хотів, а бачу, що треба! Ти, секретарю, переконав мене! Подай перо!“ — і бере архиєрей перо і пише: „Благословляю диякона Антонія Бубирка на сьвя-

щеника“. Секретар згортає папір, кладе його до портфелю і йде у консисторию. На соборному годиннику вибило раз. Треба ще дати секретареві спромогу передати папери столоначальнику. Столоначальника він знає. Се старий чоловік, дуже дуже старий, служить трохи чи не від початку існування консисторії. Він також виголений як і секретар, тільки малий на зріст і лисий та не похмурний, а навпаки ввічливий та улесливий. Коли давнійше був другий секретар, що носив бакени, то і він носив бакени. Доведеться і йому перекинути щось.

На тому-ж соборному годиннику вибило пів-другої години. О. Антоній зрахував, що тепер всі формальности скінчилися, і пішов до консисторії. Столоначальник був зайнятий справджуванем якоїсь копії з оригіналом.

— Я зараз, зараз, зачекайте хвиляку, панотченьку — сказав він з усьмішкою. Усьмішка його була негарна, задля браку зубів. О. Антоній чекав зовсім спокійно, не передчуваючи нічого злого.

— Диякон Антоній Бубирко? — спитав столоначальник, — є, є щось. Ось ваша супліка!

Він узяв зі столу розгорнуту супліку і підніс її до самого носу о. Антонія. Диякон Антоній Бубирко прочитав написане синім олівцем рукою архиерея: „В тон попадати не навчився, а через се завчасно“. А низше було вже написане рукою секретаря і чорнилом: „Відмовити“. —

— І більш нічого! — додав все з тою-ж усьмішкою столоначальник і поклав супліку назад на стіл.

Якось в один момент все поплуталось в голові о. Антонія. Очи заволокло туманом і він не бачив ні столоначальника, ні писарів, ні дядька, що стояв тут і принижено кланявся, слізно прошучи про щось. Що трапилось? Натонька плаче. Докія ходить як ніч, чого навіть ніколи не бувало; Маріяна Панкратієвна править гроші і каже: „Важенько вам, о. Антоній, жаль мені вас, о. Антоній“, а веселий благочинний стоїть десь високо, ніби на хмарах, курить сигарку і всміхається! А се все було один тільки момент. О. Антоній зараз-же схаменувся і помислив: „мало!“ І у него з'явилась зухвала думка — піти до секретаря і перед урядниками, перед членами консисторії, перед

прохачами спирати його: „Скільки вам треба доплатити, пане секретар?“ Але знову-ж від сьміливих думок, які повстають часом в голові сільського диякона, що сидить на дяківській ваканції, до сьміливих вчинків дуже далеко. До секретаря він не пішов, а вийшов з консисторії і попростував до свого заїзду. І йшов він, і викочував воза, і запрягав в него коня, і обраховував з хазяїном якось непритомно. Йому навіть було досадно, що він ніби не тужить, не побивається, не думає про Натоньку, про дітей. Се була розпука над міру. У него не було сили тужити. Тільки пізнього вечора, коли вже до Бутищовки зіставалось верст з десять, він нагло стрепенувся і швидко погнав коняку.

Невідомо, з чого у него заболіло серце, заколотилось трівожно і щось приспішало його.

Він приїхав до дому близько півночі і перш за все його вдарило те, що такої пізньої доби в хаті сьвітить ся огонь.

III.

Натонька лежала в горячці і говорила Бог зна що.

Докія стріла його з заплаканими очима. Дітвора спала у другому покої, але бліда Маринка у одній сорочечці сиділа біля ніг хорої на ліжку і не зводила з неї переляканих очиць.

— Що з нею? — спитав о. Антоній.

— Те... Ходи сюди!

Докія схопила його за рукав ряси і потягла за собою до кухні. Тут вона поклала руки і голову на стіл і заридала:

— Антосю, Антосю, який ти нещасний! — скрикнула вона крізь сльози.

— Нещасний на всі боки! — прошепотів о. Антоній.

Він прочував те, що йому скажуть, і се було для нього так страшне, що він не питав про ніщо.

— Зараз як ти відїхав, вона лягла, — казала Докія, силкуючись здержати сльози. — Голову їй ломило, груди каменем стискало, кашель, кашель такий страшний і раптом пішла кров горлом... Ми перелякались, Боже мій, як пере-

лякалися!... Але хоч за фельчером послали... Прийшов, подивився... Господи, Боже мій! Вивів ото він мене і каже: „А знаєте... у неї, у матушки, сухоти, та ще у найвищому степені... Так, що здається ніби в останнім... І ледви, каже вона, поживе більше, як кілька день... Антосю, Антосю!...“

У о. Антонія підломились ноги і він якось несамохіть упав на лаву. Він був блідий як стіна, але не плакав, тільки спідня губа його якось безсильно здригалась, а очі вступились на Докію і лякали її своїм нестямним виразом.

— А знаєш, — казав він тоненьким, дитячим голосом і, чого з ним ніколи не траплялось, загибавшись, — і там не пощастило... Сто рублів дав секретареві... Позичив у Маріяни... І нічого... В тон не попадає... в то-о-он...

Тут приступили сльози і о. Антоній заридав страшно, у голос і негарно, як баба. Докія наблизилась до нього і силкувалась розважити його, казала, що ще нічого невідомо, що фельчер нічого не тямить, але се не допомогло. О. Антоній ридав і немилосердно бився головою об стіл.

— Ти її стрівожиш, — сказала Докія. Тоді він встав і почав ходити по кухні, обхопивши обома руками голову.

— Докійко, Докійко, що-ж се таке? Як-же се... тее... як-же ми будемо? Дітвора... шестеро... все дрібязок... Господи! — мурмотів о. Антоній, поглядаючи скоса на темний задимлений образ, що висів в кутку, ніби звідти сподівався відповіді на свої запити. Докія прихилилась головою до холодної стіни і стиха плакала.

Рипнули двері і увійшла Марія. Весела та безжурна Марія тепер була бліда і очі її теж були червоні.

— Вас, батюшка, кличуть, матушка кличуть вас!...

— Мене?...

О. Антоній скинув рясу, що вся була забризкана бодотом, вимив лице, промиваючи старанно очі, щоб не було видно слідів сліз, причесав волосся і тихенько, на пальцях, пішов до кімнати. Усю невелику міць свого духу він поклав на те, щоб зробити свій голос рівним, а лице спокійним і навіть веселим.

— Натонько! І що се ти загадала, Боже мій! Взяла тай тее... лягла... — закохано промовив він, цілуючи її в гаряче чоло.

— Вмирати загадала, Антосю... Мабуть Господь за гріхи... — Вона закашлялась і плюнула кровю.

— Що ти, Натонько, що ти? Ач, що вигадала! Ще поживемо! Ось сонечко пригріє, устанеш...

Але о. Антоній почував, що його голос говорив зовсім не те, що слова. Над усе страшним було те, що він загикував ся і ніяк не міг позбутись того. Се його приводило у розпуку, бо все його зраджувало.

— Пригріє, та не мене, — стиха промовила похитуючи головою Натонька. — Хоч би дітей моїх воно ласкаво пригріло! Я вже се прочуваю... І фельчера бачила, і Докіїні сльози, і чула, як ти недавно голосив у кухні... Прочуваю, Антосю, прочуваю!... Хочу побалакати з тобою. Коли-б ти відніс Маринку спати, не добре їй тут бути та слухати...

— Мариночко, ходім спатки! — промовив о. Антоній, звертаючись до дівчинки.

Але Маринка міцно обома рученятами вхопилась за ноги матері.

— Ні, не піду від мами! Нікуди не піду! І в яму з нею! — промовила вона якось незвичайно переконуючо і зрозуміло.

Із очий Натоньки викотилось дві сльозини.

— Хай зостанеть ся! — прошепотіла вона. — Присядь, Антосю, візьми стілець та присядь.

О. Антоній покірливо взяв стілець і присів в головах.

— А що в місті? Архисрей як? — спитала Натонька.

— Архисрей... нічого!... Нічого, Натонько!...

— Антосю, ти не обманюй! Мене може завтра на сьвіті не буде! Кажі по правді, — відмовив?

— Відмовив, Натонько! — цілком пригнобленим голосом промовив о. Антоній і схилив голову.

— То-то! І як-же він, зовсім, чи так, на який час? — продовжала допитуватись вона.

— На час, Натонько! Написав: завчасно, бо в тон не попадає. В тон, Боже милій!

— По правді кажеш, Антосю?

— По правді, Натонько, як на сповіді!...

— А у нас шестеро, Антосю! Попідростають, з чого ти будеш вчити їх? Шестеро!...

— Шестеро, Натонько!... Шестеро!...

— Антоне! — зовсім тихо промовила вона, щоб не чула Маринка, але дівчинка слухала не пропускаючи жадного слова. — А як-що я помру, ти удівцем будеш?

— Господи, Боже мій! — промовив о. Антоній пошепки.

— Удівцем будеш, Антосю... А удівця сьвящеником зараз не зроблять... Не можна... Такий закон... До сорока років чекати, та ще й тоді чи захочуть... Адже се тільки за особливі заслуги... А які у тебе, Антосю, заслуги?

О. Антоній устав, зітхнув важко, провів рукою по чолі і знову сів.

— Та що-ж се, Господи! — шепотіли його уста, а рука сама здіймалась і хрестилась.

— Падати серцем не можна Антосю, а обміркувати треба!... Адже шестеро!... Коли ти на все життя зістанешся дияконом, та ще в таких злиднях, як тепер живемо, — діти будуть старцями... А за що? Чим вони винні?

— Що-ж зробиш, коли божя воля?...

— А коли я помру, ти на все життя диякон!

— Що-ж зістаєть ся нам? Не вигадую, Натонько, ні! Не можу придумати!

Голова о. Антонія була дійсно надто слаба для того, щоб дати собі раду серед такої величини лиха. Він збив ся з пантелику і йому здавалось, що виходу нема і зостаєть ся тільки погодитись з долею. Натонька кашляла і се ще більш вражало його.

— Послухай, Антосю, не гай ся! Поки ще я жива, ти не удовець... Їдь до преосьвященного... Їдь зараз, сієї-ж хвилини їдь... Впади йому до ніг, облий ся сльозами і оповідай про все... Скажи, що вмираю, і тоді всьому кінець... Адже серце є у архисрея... Їдь...

Знову кашель і ще раз каже вона задихаючись:

— Їдь... Впади до ніг... А то завтра помру... На віки диякон...

— Натонько, Натонько!... Що ти? Боже мій, Боже!
Що ти говориш?...

— Кажу — їдь... Їдь, Антосю!... Шестеро... Їдь!...

— Як таки я поїду, коли ти... Натонько, як таки я поїду?...

— Їдь... Померти я і без тебе помру, коли на те божя воля. Їдь зараз!

— Натонько, не можу я, не можу!...

— Антоне! Ходи сюди!... Близче, ближче!... Дай мені руку... Оттак! Жили ми з тобою вісім років у згоді і ти завжди слухав мене. Мені тепер вмирати треба, а ти... ти не слухаш мене... Але я-ж Богом благаю тебе: послухай моєї ради, їдь... Антосю, голубе мій! Останнє моє прохання... Їдь!... Серце моє чує, що архиєрей зглянеть ся... Доконче зглянеть ся... Поглянь, Маринка — наша гарна дівчинка, добра, розумна, та невже-ж їй без освіти рости, по людях тинятись?... А всі иньші, всі шестеро... Ну, перехрести мене... Поцілуй мене гаразд тай їдь... Може, Бог дасть, я діждусь тебе і як то радісно мені буде вмерти, коли все справдять ся... Їдь, Антосю, коханий мій...

О. Антоній з глибоким побожним чутєм, якого ще ніколи в житю не почував, перехрестив її тричі і поцілував в уста. Взяв до рук Маринку і теж перехрестив її і поцілував. Потім завернув ся до кімнати, де спали діти і також перехрестив їх великим хрестом.

— Поїду, — промовив він глухим, але твердим голосом, — коли ти потрібуєш і серце твоє прочуває... Поїду! Гірко мені буде... нестерпно гірко, а поїду, коли ти велиш Натонько!...

Кроки його зробились твердими, а погляд певним. Він увесь переняв ся свідомостю, що сповняє може бути останню волю Натоньки.

Він вийшов до сіней, потім на двір. Докія сиділа на призьбі звисивши голову. Марія поралась біля корови. Зорі вже згасли і над селом стелило ся бліде світло по-ранку. О. Антоній пішов до шопи, де стояла шкапчина. Вона була худа і мала похмурий вид. „Не довезе, куди їй! Недавно сорок верст пробігла!“ — помислив о. Антоній. До того-ж він признавав, що їхати треба швидко. Сьогодні

субота. Коли архиєрей змилюєть ся, то завтра і висвятить, а коли спізнитись, то доведеть ся чекати тиждень, до другої служби, а мало-ж що може трапитись за тиждень? Він вийшов назад у двір.

— Маріє, — сказав він, — біжи зараз до поштаря і скажи, щоб зараз була мені пара коней і диліжан... До міста! Та тільки скажи, щоб не привязував дзвоника...

— Ти до міста? — спитала Докія.

— До міста, Докіє; сама шле...

— По лікаря?

— Ох, Докійко, що лікар? Лікар нічого не pomoже... Фельчер правду сказав. За один сей день вона так змінилась бідненька, що на смерть стала схожа. І сама каже — помру!...

— А до міста чого-ж?

— Таке діло, Докіє, що й сам не знаю, як буде... Вже краще не питай... Може Натонька тобі скаже... Наказала їхати... Гляди, Докійко, на тебе вся надія... Бережи її... А як бува що трапить ся, не приведи Господи... Завтра я приїду... Ох, горе моє, горе!...

Він ходив двором, заглядав в шопу, пройшов до ріки. Поштар барив ся. Вже зовсім розвиднілось, коли до хати диякона під'їхав „диліжан“ запряжений двома кіньми.

О. Антоній увійшов до кімнати, вдарив три доземних поклони до образів, став на вколішки і прошепотів молитву, потім звернув ся до Натоньки і сказав:

— Їду, Натонько! Нехай буде по твому!

Вона тільки похитала головою. Він нахилив ся, Натонька обвила його шию знесиленими, зимними руками, притисла його голову до щок и і прошепотіла:

— Прощай, Антосю! Вже до твого приїзду я переживу! Сила є!... Так і знай...

Він вийшов хитаючись, вліз у „диліжан“ і швидко покотив по мягкій, вохкій дорозі.

Сорок верст дороги, коли у чоловіка на серці стільки лиха, сумніву і непевности — се нескінчено довга дорога.

Коли-б він був один, він просто ридав би і йому було-б легше. Але з переди сидів візник, бутищанський селянин

Макар, добре знайомий о. Антонію. Макар був цікавий і з початку подорожі допитував ся:

— Що се вас так припекло, о. диякон? Мабуть діло якесь важне! Перше все на своїй їздили, а се щось нагло на поштових...

— Бо так треба! — відповів о. Антоній.

— Мабуть по службі щось таке? Архирей кличе? — приставав Макар.

— Замовчи ти, Бога ради!... Чого присікав ся? Не до тебе мені...

Макар почухав потилицю і замовк. А диякону було дійсно не до нього і не до його запитів. В голові його роїв ся цілий рій думок, що то заглублялись в далеке минуле, то забігали в темну невідому будучність, то носились над канапою, де лежала хора Натонька. Пригадав він усе своє житє, пригадав і повторив його все з чутєм і розуміннем, ніби збирав ся вчинити велику сповідь.

Давні то були часи і ледви памятають ся вони. Батько його був дячком на селі і множество у него було синів та дочок. До десяти років бігали вони гуртом у одних сорочечках босоніж під сонцем, ніхто за ними не доглядав, робили, що хотіли, знали те, що помічали цікавим дитячим оком, знали багато, чого дітям знати не слід і чого другі діти не знають. Батько сам вчив їх письма: „аз, буки, віди, глаголь, зіло“; старий він був і вчив по старинному: буквар, часословець і, як висока мудрість — псалтир, от і уся наука. З початку псалми читали, потім вчили на память, — далі сього не могла йти вигадливість старого дячка, що сам нічого иньшого не знав, крім книжок до церковної служби. А по десятому році раптом повезли до міста і закинули в школу.

Школа ся була бурса, справжня дореформна бурса. Антосьо застав її на останньому конанню, але одначе ще могутню і сильну усіми своїми прикметами. Раптом, ні з якої речі, засадили його за латину та греку, втисли аудиторів, сікуторів, різок, лнійок і т. и. страшних річей, що разом залякали фантазію дикого хлопця, при звичаєного до волі, до сонця і простору сільської вулиці. Він нічого не тямив: ні вимагань бурсацької дисципліни, ні регули

латинської граматики і його за се сікли, дерли за уха, за чуба, садовили до карцеру, били лінійками та кінцями різок по долоням — коротко кажучи „вчили“ усіми засобами, що були у власті старої бурси. Коли Антосьо спогадає сей час, він нічого не відчуває, крім якогось дикого болю, тупої, цілком дурної нї на чому не опертої образи. Чому? за що? за яку провину? Адже всі били його, слабого, всі — від інспектора до останнього ледаща, у кого були здорові кулаки. На бійці була заснована уся наука і все вихованнє. Але йому довелось терпіти се тільки два роки. Нагло усе від верху до споду змінилось. Усі стали чемні, делікатні, приїхали нові вчителі, що казали навіть „ви“, різки знищено, нікого не бють, ніхто не плаче. Але Антосьо вже заляканий, приголомшений, вчить ся зле і ледви-ледви перелізає з кляси до кляси, засиджуючись в кожній клясі по два роки, присвоївши міцно собі назву „осел“. Якось дотяг він до семінарії, побув в ній рік, але далі вже зовсім піти не міг і залишив се як здаєть ся — невідповідне для нього занятє.

Старий дяк був тоді ще живий. Антосеви пішов двадцятий рік. Був він вже вповні дозрілий парубок, і треба було гадати, що з ним робити. Один шлях — піти в паламарі, а потім в дяки, та сим і закінчити кар'єру. Так не один робив. Але тут допомгла одна обставина. В губернії не що давно помер один сьвященник, поважна особа, що був благочинним і членом консисторії. Сьвященник лишив порядний маєток і між иньшим, по заповіту, з нього założено інститут задля сиріт-дівчат духовного стану. В інституті сьому вчили письму, роботам і хазяйству, — коротко кажучи, готували жінок за-для молодшого причту, але як фундатор його був чоловік поважний, то інститут зараз дістав привілей. Було оголошено, що кожен причетник, що візьме собі за жінку вихованку з інституту, тим самим набуває право на безпроводочну висьвяту в диякони. І Антосеви довелось скористати з сього привілею. Ось як о. Антоній, коли його питали про се і коли він був у доброму гуморі, оповідав про своє сватаннє.

— Каже мені батько: „Ну, синку, довчив ся, скінчив курс, видно, що не хотів розумнійшим від свого батька бути.

Їдьмо-но в інститут женитись, все-ж таки дияконом будеш, дияконівський хліб не Бог-зна який білий, а все-ж білійший за дячківський“. А я... мені що? Мені все однаково. Нічого не тямив я ладом. Женитись, то й женитись...

От і повезли мене туди.

Приїхали се ми: я, мої рідні і ще сват — один знайомий диякон. Приїхали і просто до кляси. Вже звичайно вони, себ-то дівчата-вихованки, знали, що се жених приїхав, вирядились в чистенькі сукні, білі фартушечки одягли і сидять рядочком, з вісім їх, одна шие, друга вишиває... Увіходимо ми; я звичайно позаду дробцюю, бо як собі хочете, а чудно якось... Прийшов чоловік невідомо звідки і повинен собі дружину на все жите обібрати. Я був тоді такий же високий, як і тепер. Перейшлись ми по кімнаті разів зо два, а я все дивлюсь їм в обличчя... Ну, як би вам сказати, чисто як крам в крамниці або на базарі. Одначе не можна-ж так по дурному ходити, треба, щоб якийсь лад був. От мати моя і надходить до мене і каже: „Моя рада тобі, Антосю, он ту взяти, що з русою косою, що вишиває“. Але скажу я вам, що не подобалась мені руса коса, от не знаю чому, а не подобалась. А сиділа оттак в куточку смуглява така, хуленька та бліденька; глянув я на неї і так мені жалко стало, що вона така собі заморена, і серце так і забилося... Ну, гадаю, мабуть се і є доля моя! І кажу матері: „Ні, кажу, не руса, а чорна коса, он та!“ — і вказав пальцем. А мати каже: „Що-ж, се твоє діло, не мені з нею жити, а тобі!“ Потім ми вийшли. Зараз пішли до о. Ізидора на закуску, — о. Ізидор, тамтешній сьвященник і начальник інститута, — дивлюсь, і моя чорна коса тут, чай розливає: розжеврілась уся, бачу, зворушена. Нас познайомили. Тут я дізнав ся, що звуть її Наталією Парфентівною, і сієї-ж хвилини в серці своєму у Натоньку її перехрестив. Тільки пили ото всі чай, коли се дивлюсь нікого в кімнаті немає, всі кудись-то щезли, зістав ся тільки я та Натонька, чи то тоді ще Наталія Парфентівна. Сидить вона на канапці і у вікно дивить ся, ніби і не про мене думає. Зрозумів я, що нас навмисне полишили, щоб ми порозуміли ся... Ніколи в житю сього зо мною ще не тра-

плялось, щоб я зіставав ся з дівчиною око-на-око, а щоб ще осьвідчатись, то про се я навіть понятия не мав. Затріпотіло моє серце, змішав ся я зовсім. Одначе що-ж робити? Однаково — треба. Приїхав женитись, то треба женитись. Наблизив ся і кажу: „Наталіє Парфентівно! Адже вам все добре відомо, і розводитись тут нема що. Хочу, кажу, мати вас за жінку, і в дияконський стан, кажу, преосвященний владика висвятити пообіцяв, і навіть посада є в селі Бутишовці, хоча на дяківській ваканції“. А вона очи спустила: „Мені, каже, відомо... я згоджуюсь!“ Тут я навіть ручку у неї поцілував. Другого дня повінчались, а там і в диякона висвятили.

Так оповідав о. Антоній, коли бував в доброму настрою, але тепер звичайно він пригадує се инакше. Згадував він ніжно, але гірко було йому на серці. Припали вони з Натонькою одно одному до душі, ніби і справді були одно для одного сотворені. Пішли в них діти одно по одному, „невпинно“, як казала сама Натонька, і що не дитина, то росло їх убожество. Натонька завжди була слаба, хворита, але усе була на ногах, а тільки останніми двома роками стала підупадати. О. Антоній був взірцевий причетник, архиєрей був ласкавий до нього. і він мав шанс доступити сьвященницького стану. Тут знову мусіла допомогти та обстановка, що Натонька була вихованка інституту. Але разом трапилась ся історія з непопаданням в тон, і налія його ввірвалась. Пригадував о. Антоній, яке добре житє пережив він з Натонькою, як пестив мрію, що ось нарешті прийде час, коли він дістане парафію, Натонька одужає і вони заживуть на славу. І нараз несподівано таке лихо.

Іде він до міста, Натонька послала його. Може випадє щастє, архиєрей змилосердить ся, але яке вже се щастє, коли воно Натоньці не дістанеть ся? Тай сам він, — що він таке буде без Натоньки? Адже житя ще багато: йому тільки 28 років. І се довге будуче житя уявилось йому якимсь темним, холодним, як домовина.

Коли він думав про те, що робить ся тепер там, дома, то серце його обливалося кровю і холод проймав усе його тіло. Що-ж се він робить? Натонька вмирає там, справді

вмирає, він переконав ся про те, а він і їде старатись за яке підвисненє. Адже се страшно навіть мислити про відвисненє в тій хвилі, коли улюблений, найдорожший чоловік вмирає...

А шестеро? Адже шестеро їх... Втеряєш один момент — раз, по волі божій, зробиш ся удівцем, і на все жите будеш жебрак, а діти — старці.

Ось і місто, знову се брудне місто, що учора вигнало його своєю черствістю, своєю неправдивістю. Знову він в'їжджає в нього в ролі покірливого прохача, але зовсім з иньшим чутєм. О. Антоній виїняв годинник і подивив ся: близько дванадцята. Як раз у сей час архиерей приймає прохачів.

— Хутко, хутко їдь до архиерейського дому! — крикнув о. Антоній до Макара.

Макар стьобнув по конях. Вони вїхали в глибоке болото мійської вулиці, а рідкі краплі болота посипались на них від кінських ніг. Коли диліжан зупинив ся біля воріт архиерейського будинку і о. Антоній зійшов на землю, Макар сказав йому:

— Е, о. диякон, як-же ви підете до архиєрея, коли ви увесь сїрий від болота!...

Але о. Антоній не звернув уваги на сю замітку. Він тільки повів рукавом по чолі і розмазав болото на лиці, та майже бігцем кинув ся до дверей, що вели до архиерейських покоїв.

IV.

В просторій салі архиєрея, з кількома твердими стільцями при стінах, з портретами митрополитів і поважних осіб духовного виділу на стінах, було чоловіка десяти людей. Переважно се були духовні особи різної ранги; всі вони поприряджувались, кожен по змозі, примазали волосє елєєм, знову таки різного роду — хто з пахощами рожевого масла, а хто просто від лампадки, — причесались і стояли серед салі довкола. Архиєрей ще не виходив, але сподівались його з хвилі на хвилю. Вже молодий, червонощокий келейник визирав разів зо три

і лічив прохачів. У архиєрея був на докладі хтось з більш поважних осіб, що мали доступ до внутрішніх покоїв. Прохачі вже давно попідтягались і надали своїм обличчям покірно-богобоязливий вираз. Коли се з передпокою почулась дивна розмова, як ніколи може не бувало в сих тихих покоях, призвичаєних до ходу на пальцях і до розмови на-півголоси.

— Дозвольте, батюшко, так не можна!... Наперед треба келейнику сказати! — казав портиєр.

— Ні, ні, мені просто до преосвященного треба, самого преосвященного... — відповів тремтячий, загикливий і зворушений тенорок.

— До того-ж, треба чоботи витерти, батюшко, і знову-ж обчиститись... Так не можна... Усю підлогу заболотите! — переконуючо засьвідчував портиєр.

— Ні, ні, нічого, нічого... Я так, мені не до того... Я так!...

Чутно було навіть, як ніби хтось комусь опирав ся.

— Не можна-ж, батюшко!

— Відійди!

— Та вам же погано буде!

— Мені й так погано, поганійше не буде! Пусти!

— Як завгодно.

І поважний вираз на лицях публіки раптом змінив ся на останню непевність. До салі, випручавшись від портиєра, вбіг о. Антоній волочучи на здоровенних чоботях по фунту болота, з вимазаним лицем, з розкуйовданим волоссям.

— Преосвященний владика не виходив ще? — спитав о. Антоній знову таки голоснійше, ніж було прийнято.

— Ні, не виходив! — відповіли присутні з задивованем і разом з острахом оглядаючи чоловіка, що насмілив ся увійти в такім неохайнім вигляді.

На голос вийшов келейник і уздрівши о. Антонія, підбіг до нього.

— Що се ви, що се ви, батюшко? Хиба можна у такому вигляді?

О. Антоній подивив ся на него з своєї високости з глибокою погордою.

— Відійди, Бога ради! — промовив він таким голосом і з таким виразом, що келейник справді відійшов, навіть відскочив від нього і тільки здвигнув плечима. У тій хвилі із внутрішніх покоїв вийшов благочинний, о. Іван, з паперами на руках. Се він і був на докладі. Уздрівши о. Антонія, він наблизився до нього.

— О. диякон? Як ви наважились?

— Наважився, о. благочинний!

— Ви в кінець зіпсуєте свою справу.

— Ох, о. благочинний, гірше не буде, гірше не буде! — промурмотів о. Антоній.

Благочинний відвів його на бік і тихенько скавав:

— Сподіваюсь, що ви ніяких сторонніх осіб не запутаєте!

О. Антоній зрозумів, про що річ. Благочинний подумав, що він прийшов скаржитись на секретаря за хабара.

— Ох, не про те, о. благочинний, не про те! Ось яке лихо! — промовив він притискаючи кулак до грудей.

— Про що-ж?

Але в тій хвилі вийшов сам преосвященний. Високий, дебелий дід, у темно-синій шовковій рясі, з довгою круглою бородою, з шовковим сивим волосем, з серйозним виразом лиця — він робив приємне вражіння. На послуваннях він майже не балакав, а тільки слухав та запам'ятував. Він володів дивною пам'ятю, все брав собі в тямки і потім постановляв у своєму кабінеті.

— Хто тут гомонів? — спитав перш за все архиєрей. Але замість відповіді почувся стукіт ніг і хтось з усього розмаху кинувся йому до ніг і обхопив його коліна.

— Ваше преосвященство, ваше преосвященство! Се я, се лихо, лихо моє гомоніло!... Велике лихо, ваше преосвященство...

Перший рух архиєреїв був — відступити. Лице його почервоніло і зробилось гнівне. Але коли він побачив, що чоловік вимазаний у болото — то не хто иньший, як диякон Антоній Бубирко, коли він почув його надірваний голос і загикувату з перервами мову, він помякшав і промовив:

— В чім же твоє лихо? Устань, диякон!

— Лихо небувале!... Лихо... ваше преосвященство... жінка у мене.. Господи, Боже мій!... Вмирає... Вмирає, ваше преосвященство...

Тут вже нічого не можна було розібрати з того, що казав о. Антоній, бо він почав гірко ридати.

Архиєрей з початку подумав, що йому робити з сим чоловіком, а потім бачучи, що він нічого від него не добеться, звернув ся до благочинного:

— О. благочинний! Допитай, будь ласка! Чого він хоче від мене?

— Ходім, о. диякон! — сказав благочинний, узявши його за рукав ряси.

О. Антоній підвів ся з полу і покірливо пішов за благочинним. Вони увійшли в маленькі, низенькі двері і опинились в мініатюрній кімнатці, де стояли марморяний умивальник і зеркало. Благочинний почав з того, що помотав головою:

— Як можна так, о. диякон? Аби розгнівати преосвященного?

— Себе не памятаю, о. благочинний... Таке лихо, таке лихо!... Натонька, жінка моя, в сухотах вмирає... Господи, Боже мій! Не сьогодні-завтра я удівець і тоді вже все пропало... На віки диякон, о. благочинний!... А у мене шестеро... Що я з ними буду робити? Сама післала, бідненька... вмирає, а післала... За-для дітей, каже... я, каже, і без тебе помру... а може преосвященний зглянеться... Розважте, о. благочинний, у якому я становищі!... Жінка вмирає, а я тут... Може вмерла вже, а я... я тут... о. благочинний!

І враз, несподівано для благочинного, він упав навколішки і ридючи, з благанем простяг до него руки. Благочинний усяко заспокоював його і втішав.

— Почекайте, ось владика скінчить послухання, ми йому доложимо! Посидьте тут тихо, а я вже сам йому поясню. Будете сидіти тихо?

— Буду, о. благочинний! — твердо сказав о. Антоній і сів на стілець з високою спинкою. Він сидів так хвилин з двадцять і ні про що у сей час не думав. Вже послухання у архиєрея скінчило ся і благочинний „доложив“ йому,

що міг про о. Антонія. Архиєрей звелів покликати його перед себе.

Коли о. Антоній йшов назад до салі, він почував, що в грудях його ніби вихолонуло щось таке, що недавно палило його огнем. Ноги його як деревляні ступали, руки висіли безпомічно, голова була порожня і ніяких слів не знаходив він, щоб сказати архиєреєви. „Перегоріло — помислив він — все лихо у мині перегоріло!“ І тепер він бояв ся архиєрея, як і по всяк час, як боялись його і ті десять чоловіка, що стояли давніш в салі.

В салі були тільки архиєрей, благочинний та келейник. О. Антоній стояв перед лицем владики і дріжав.

— А що, — сказав архиєрей, — як твоя жінка вмерла, і ти вже удівець?

— На все воля божя, — покірливо відповів о. Антоній.

— Так-то, так, але ти просиш сьвященства, а сьвященство, як сам відаєш, удівцям до сорока років не даєть ся...

— Знаю, ваше преосьвященство!

— То як-же з сим бути? Адже відповідь доведеть ся Богови давати!

— Ваше преосьвященство! Дам відповідь! Шестеро дітей!... Вони замолять!...

Архиєрей задумав ся і кілька раз пройшов ся по кімнаті вперед і взад.

— А може твоя жінка ще і жити-ме!... — казав він, ніби міркуючи на голос. — Дійсно жалко мені тебе, жалко... Ти вартий! І шестеро, кажеш, шестеро? Все маленькі, га? дрібязок? га? Гм... І як се ви хапаєтесь дітей множити... Ну, диякон, — промовив він зупинившись, — вже за-для шестерох твоїх приймеш гріх! Готуй ся на завтра.

— Ваше преосьвященство! — вирвав ся із грудей о. Антонія викрик. Він хотів був простягти руки, але сієї хвилі у него закрутилось в голові і він знесилив ся. Благочинний та келейник ледви встигли піддержати його.

— Ач, який бідненький, — зі співчутєм промовив архиєрей і похитав головою. — Треба його підбадьорити,

що до жінки його... Що-ж, може Господь продовжить їй віку, а про те... Ну, що-ж... На все його воля! — додав він, звернувшись до благочинного і до келейника, і пішов до себе у кабінет дуже стурбований. „Ось жите яке і які дає колізії, — думав архиерей, з ворухенням проходжуючись по кабінеті і нервово перебираючи чітки (рожанець), — а ми, маючи власть над сією сірою масою, сидимо у власних покоях і нічого сього не знаємо. Пожите судимо по справозданям, та по суплікам, та по внескам консисторії. Я його помучити захотів за те, що в тон попадати не вміє, се була моя забаганка, а у нього он яке велике лихо і яка важка загадка“. І сеї хвилини архиереєви порушеному сьвіжим випадком і настроєному на добрі чуття заманулось побачити на власні очі, як живе підвласне йому духовенство, що почуває і якого лиха зазнає кожен з сих покірливих дияконів, дячків і паламарів, обтяжених сім'ями, що усе жите марять про поліпшення свого становища.

О. Антонія очутили і він поволи побрів з архиерейського двору. Він не в силі був тепер ні радити, ні тужити. Його недужий розум ніяк не міг хоч трохи систематизувати всі ті різнородні вражіння, що довелось зазнати йому протягом останньої днини. Острах перед подачою пакета секретарови, ясна надія по прийняттю того пакета, ласкаве витане у благочинного, розчароване у консисторії, розпука на вид умираючої Натоньки, боротьба між любов'ю до неї і потребою їхати за-для дітей, випадок у архиерея і се щастє, що мусить сповнитись завтра, — усе се випадало одно по одному, ні трохи одно від одного не впливаючи, і плутало його мислі і чуття. Страшенне лихо, втрату жінки він мусів переживати разом з найвищим щастєм — осягнення сьвященничого стану. Справді се було щось майже надприродне, сполучене двох супротивних почувань. Нема більшого лиха особі, що носить духовний стан, як втрата жінки, та ще улюбленої, якою була Натонька о. Антонію. Адже се на віки самота, на віки холод безженности серед миру, що живе повним житєм, серед житєвих приман і вимогів строгої моралі, сполученої з духовним станом. З другого боку, сьвящен-

ництво се вищий ідеал, до якого мусить прямувати причетник, і виходить — вище щастє. І ось одно і друге разом впало на голову о. Антонія. Одно тільки він виразно почував — що він у сей момент переступник перед Натонькою. Вона вмирає, жертвуючи себе для будучности його і дітей, вона, може бути, тепер переживає страшні муки, а він тут робить кар'єру, готується до підвищення. І як не силкувався о. Антоній, ніяк не міг погодити в серці сих різнородних почувань. Через се усю останню частину сієї днини, увесь вечір, який перебув у церкві, даремно силкуючись слухати вечірню, — бо треба було готуватись до завтрішнього, усю ніч, цілком безсонну, ранок другого дня і навіть підчас служби, коли його висвячували, він був в стані якоїсь байдужости, непритомности. Серце його нестерпно боліло, лице було бліде і очи, що глибоко запали, горіли тьманим огнем. Навіть архиєрей звернув увагу на його недобрий вигляд і, стоячи у вівтарі, сказав йому стиха: „Наберись сили, Антоній, не гадай про земне! Памятай, який чин приймаєш!“

Але о. Антоній не міг набратись сили, та непритомно й понуро стояв усю службу. По скінченню служби він добрав хвилину і наблизився до архиєрея.

— Ваше преосвященство! — сказав він поклавши долоні на-вхрест і тим самим прошучи благословення. — Благословіть від'їхати до дому! А вам, за ваше добродійство, віддячить Бог.

Тон, яким він казав, тхнув глибокою журбою і якоюсь безнадійною покірністю долі.

— Ідь, о. Антоній, їдь! Твоя справа виїмкова! — сказав архиєрей, благословляючи його великим хрестом.

О. Антоній спішно здіймав сьвященницький убір, сей новий для нього убір, одно відчування, якого при иньших обставинах надало-б йому невимовну втіху.

Тепер було не до того. Він хапався, його тягло, штовхало геть з церкви на поштову стацию, де він невідступно вимагав коней зараз, сієї хвилини, та щоб були бистрі і дужі, щоб летіли без улину і без відпочинку. Нічого не бачучи перед себе і не чуючи, що казали йому

почтар та візник, він сїдав до дилїжана і благав візника їхати скорше. Візник трапився жвавий, о. Антоній не пожалкував двох карбованців на горілку, і той без жалю гнав коней, а коні були гарячі і летіли на всі заставки, не зважаючи на бездорож і ями по дорозі.

Ось вже віддаля видно вузьку стяжку бутищанської ріки, потім починає вирисовуватись церква, дім нового поміщика Скридлова; виринають одна за одною хати та землянки. О. Антоній силкується роздивитись на власну хату, але не видко її, а про те йому здається, що як би він уздрів хоч один ріг своєї хати, то зрозумів би усе. Мислі його починають швидко попереджати одна одну. То йому ввижається сумний образ смерти: Натонька лежить на столі, худа, жовта і холодна; дітки ховають ся по кутам і перелякано мовчать, тільки одна Маринка, бліда, розумненька, Натонина коханка, нескінчено сумна та замислена дивиться на матір своїми великими очима... Докія плаче і поглядає у віконце, чи не їде він... Серце його розривається і шматується. То разом йому усе се здається неможливим, надприродним, диким. З якої речі? Чому так швидко? Натонька ще може одужати і прожити багато років. І яка-то вже буде радість їй, коли вона дізнається, що він повернув ся сьвященником! І він вже цілком певний, що саме воно так і є, що инакше і не може бути, і приспішає візника тільки для того, аби скорше порадувати Натоньку. Так, коли вона жива, то одна ся радість вигоїть її від найтяжшої хвороби! Адже сьвященник він, парафію дадуть, достаток буде, дітей виховують вони, Боже мій, Боже мій!...

Вони зрівнялись з домом поміщика Скридлова, поминули сад, ряд землянок. Вже він бачить свій тік; із-за столу соломи визирає очеретяна покрівля хати. Докія біжить йому на зустріч... З чим вона? З якою звісткою? Не витримає він, розірветь ся серце.

— Стій!

Коні з розгону зупинились; він вискочив із дилїжана. Докія припала головою до його грудей і ридає...

— Натонька? — питає він диким голосом, плачучи.

— Вмерла, Антосю!... Сієї ночі!... Коли ти від'їхав, лекше стало... Гадала — полекшало... А воно як лине кров

горлом... нічим не вдержиш... задавило її, бідненьку... А перед сим тебе згадувала... Останнє її слово було: поможи йому, Боже, дістати сьвященства!...

— І Бог допоміг мені... Допоміг... А їй, їй, голубонці, ні, не допоміг... Його сьвята воля! — бубонів о. Антоній, ломлючи руки з розпуки і дивлячись на Докію майже божевільним поглядом.

Він увійшов до хати тихою, нерівною ходою чоловіка, розбитого в край. Уздрівши Натоньку на столі, покриту до половини парчою, у вінку з мертвих квітів, з чотирьох свічками в головах, жовту і висохлу від муки, він припав до холодних рук, складених на грудях, і довго мовчки і без сліз благав її простити за те, що він мало про неї думав і за те, що він тепер без неї буде користатись з привілею тільки сьогодні отриманого стану.

В кімнаті було чоловіка двадцять людей, переважно сільських баб, але були тут і Марія Панкратівна, і Ксенія Мелентівна, і паламариха, а кели о. Антоній підвів голову, що здавалась йому оловяною, до хати увійшов о. Панкратий, а з ним старий паламар, несучи в руках ризи і кадило.

— Відправимо літню соборно! — якось урочисто промовив о. Антоній.

— Відправимо! — сказав о. Панкратий і почав одягатись в ризу.

Паламар подав о. Антонію стихар, але той відмовно мотнув головою.

— Ризу... Сьогодні висьвятити... Ох, Натонько, тільки тобі й дісталось, що літня моя! — промовив він крізь сльози жалісним голосом.

Діти жажливо виглядали з другої кімнати, а Маринка справді стояла біля матері і з нескінченою дитячою тугою дивилась на неї своїми великими очима.

Сторож побіг до церкви і приніс о. Антонію ризу. Всі з задивованням дивились на те, як він одягав її. Від кадила підняв ся дим ладана. Почалась літня...

З російського переклав

Григорій Коваленко.